

PAPER DETAILS

TITLE: Lehçe ön ekli fiillerin islevi

AUTHORS: Emrah GAZNEVI

PAGES: 1023-1046

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2607808>

62. Lehçe ön ekli fiillerin işlevi¹

Emrah GAZNEVİ²

APA:Gaznevi, E. (2022). Lehçe ön ekli fiillerin işlevi. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (29), 1023-1046. DOI: 10.29000/rumelide.1164911.

Öz

Lehçe fiillerin baş kısmında yer alan eklerin kuşkusuz önemli işlevleri vardır. Bu ön ekler fiilin ön eksiz biçimiyle sahip olduğu anlama zıt veya yakın anlam katmakla birlikte, çoğu zaman yeni anlam katar. Ancak bir ön ekin fiile kattığı yalnızca tek bir anlam olmadığından fiilin ön ekli ve ön eksiz biçimleri arasındaki anlam farklılıklarını kategorize etmek Lehçe dil bilgisinin her zaman en büyük sorunsallarından bir tanesi olmuştur. Her ön ek ayrıca farklı farklı kendi alt anlam kategorilerine ayrılır ve dahası bir ön ekin fiile kattığı anlamı bir diğer ön ek de yükleyebilmektedir. Genel anlamda konunun belki de en zor yanını yansıtan bu saptamalardan her ön ekin gelişigüzel her fiille birlikte kullanılabilceğı, istenilen her fiile eklenebileceğı sonucu çıkarılmamalıdır. Ön ekler aynı zamanda sözcük türetme yöntemleri arasında son derece işlevsel özellik göstermesi bağlamında genel olarak sözcük yapımı konusunun çok önemli bir kısmını oluşturur. Dört harften oluşan iki adet ön ekin yanı sıra üç harften oluşan üç adet ön ek, iki harften oluşan yedi adet ve hatta tek harften oluşan üç adet ön ekin olduğu ve bu ön eklerin fiil kökünde her ne kadar biçim bilimsel açıdan herhangi bir değişikliğe yol açmasa da anlamda büsbütün değişikliğe neden olduğu düşünüldüğünde, fiil ön eklerinin işlevini inceleyen bir çalışmanın yapılmasını ihtiyaç haline getirir.

Anahtar kelimeler: Fiil, ön ek, söz eksiltisi, en az çaba yasası, görünüş

The function of prefixed verbs in Polish language

Abstract

The prefixes used to form new verbs in Polish language undoubtedly have important functions. These prefixes add opposite or close meaning to the meaning of the non-prefixed verb, but often add an additional meaning. However, since there is not only one meaning that a prefix adds to a verb, categorizing the differences in meaning between the prefixed and non-prefixed verb has always been one of the biggest problems of Polish grammar. Each prefix is further divided into different subcategories of meaning, and moreover, the meaning that one prefix gives to a verb can also be given by another prefix. It should not be inferred from these findings, which reflect perhaps the most difficult side of the subject in general, that every prefix can be used indiscriminately with every verb and can be added to any verb. Prefixes also constitute a very important part of word formation, as they are highly functional among word formation methods. Considering that there are two prefixes consisting of four letters, three prefixes consisting of three letters, seven prefixes consisting of two letters, and even three prefixes consisting of one letter, and that these prefixes cause a complete

¹ Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Slav Dilleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı Polonya Dili ve Kültürü Bilim Dalı'nda Emrah Gaznevi tarafından tamamlanan "Polonya Dilinde Eylemlerin Öekli ve Öeksiz Biçimlerinde Anlam İlişkisi" adlı doktora tezinden elde edilen verilerden yararlanılarak hazırlanmıştır.

² Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Slav Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Leh Dili ve Edebiyatı ABD (İstanbul, Türkiye), emrah.gaznevi@istanbul.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-8734-5479 [Araştırma makalesi, Makale kayıt tarihi: 07.07.2022-kabul tarihi: 20.08.2022; DOI: 10.29000/rumelide.1164911]

change in meaning, although they do not cause any morphological changes in the root of the verb, it is necessary to conduct a study examining the function of verb prefixes.

Keywords: Verb, prefix, ellipsis, principle of least effort, aspect

Giriş

Ek bakımından oldukça zengin bir dil olma özelliği taşıyan Lehçede genel olarak eklerin alt grubu olan ve *prefiks / przedrostek* olarak adlandırılan ön ekler de kendi içinde alt gruplara ayrılır. Gerek fiiller, adlar gerekse sıfat ve belirteçlerde görülen ön eklerin çok geniş bir kullanım alanı vardır. Bu bakımdan her birinin özel adlandırılması olup çalışmanın konusunu oluşturan fiillere özgü olan ön ekler Lehçede *prefiksy / przedrostki czasownikowe* veya *czasowniki z przedrostkami / prefiksami* şeklinde ifade edilir.

Ön ek Lehçe sözlüklerde “kökün önünde bulunan türetme eki” (Drabik, Kubiak-Sokół, Sobol, Wiśniakowska, 2007, s. 758), “kökün önünde bulunan türetme eki ya da kökün önüne gelen birkaç ekten biri” (Dubisz, 2003, s. 548) şeklinde tanımlanır. Türkçe sözlükte ise ön ek terimine ilişkin olarak “Bazı yabancı dillerde kökün önüne gelerek kelimeye belirli bir anlam katan ek” (Akalin, 2011, s. 1853) tanımı yer almaktadır. Lehçeye göre farklı bir dil ailesinden olan Türkçede fiilin bitişiğinde yer alan herhangi bir ön ek olmaması konuyu açığa kavuşturmayı bir parça güç kılmaktadır.

Ön ekler hem biçim birimi zenginliği yaratır hem de anlam örgüsünü zenginleştirir. Türkçe sondan eklemeli bir dil olduğundan ön ekli sözcükler bakımından çok zengin sayılmaz. Yapısı gereği sözcük işletiminde ve türetiminde son eklerden yararlanılır. Ancak her dil gibi Türkçe de yabancı dillerin etkisinde kalmış, özellikle Arapça, Farsça başta olmak üzere İngilizce ve Fransızcadan çok sayıda sözcük almıştır. Söz varlığındaki *a-* (anormal, apolitik), *bi-* (biçare, bitaraf) *dez-* (dezavantaj, dezenformasyon), *na-* (namağlup, namahrem, namüsaıt) gibi az sayıdaki bu tür adların kökeni başka dillere dayanır. Elbette yine başka dillerden geçen fiillerde de ön ek görülür ancak *diskalifiye* etmek, *dezenfekte* etmek, *bıhaber* olmak gibi çoğunlukla birleşik fiil şeklinde karşılaşılr. Bir başka deyişle, yardımcı fiille birlikte kullanılır. Bu, Lehçe ve Türkçedeki ön ekli fiiller arasındaki en büyük farkı oluşturur.

Lehçede pek çok adın önüne gelen ekler arasından bazıları ise şöyledir:

nie-	- <i>porządek</i> ‘düzen’ - <i>nieporządek</i> ‘düzensizlik’, <i>przyjaciel</i> ‘arkadaş’- <i>nieprzyjaciel</i> ‘düşman’
anty-	- <i>bodziec</i> ‘uyarıcı şey’ - <i>antybodziec</i> ‘antiuyarıcı’
kontr-	- <i>argument</i> ‘argüman’ - <i>kontrargument</i> ‘karşı argüman’
przeciw-	- <i>wskazanie</i> ‘endikasyon’ - <i>przeciwwskazanie</i> ‘kontrendikasyon’
arcy-	- <i>dział</i> ‘yapıt’ - <i>arcydział</i> ‘başyapıt’
super-	- <i>forteca</i> ‘kale’ - <i>superforteca</i> ‘uçankale’
nad-	- <i>ciśnienie</i> ‘basınç, kan basıncı (tansiyon)’ - <i>nadciśnienie</i> ‘hipertansiyon’
pod-	- <i>oficer</i> ‘subay’ - <i>podoficer</i> ‘astsubay’
wice-	- <i>dyrektor</i> ‘müdür’ - <i>wicedyrektor</i> ‘müdür yardımcısı’
współ-	- <i>autor</i> ‘yazar’ - <i>współautor</i> ‘ortak yazar’
pra-	- <i>dziadek</i> ‘dede’ - <i>pradziadek</i> ‘büyük dede’
eks-	- <i>maqz</i> ‘koca’- <i>eksmqz</i> ‘eski koca’ (Lipińska, Dąbbska, 2005, s. 199)

Lehçe ön ekli fiillere geçmeden önce adlara ilişkin örnekler verilmesindeki amaç en azından Türkçede bilinen ön ekli adlarla karşılaştırma yapılma olanağı sağlamaktır. Çünkü Lehçe ön ekli basit fiillere ilişkin doğrudan verilebilecek Türkçe tek bir fiil dahi yoktur. Yukarıdaki örneklere bakıldığında ortak özellik olarak ön eklerin eklendikleri sözcüklere bitişik yazılmaları ifade edilebilir. Bu Lehçe için çok önemli bir kuraldır çünkü yukarıda sunulan *nad-*, *pod-*, *przeciw-* gibi ön ekler aynı zamanda birer ilgeçtir ve ilgeçlerin ad soylu sözcüklerin önünde, ama bu sözcüklerden bağımsız, ayrı yazıldıkları asla unutulmamalıdır. İlgeçler ayrı yazılmalarının yanı sıra, ad ve ad soylu sözcükleri farklı farklı çekim ekleriyle biçim bilimsel değişikliğe uğratar ancak bu sözcüklere yeni / ek bir anlam yükleme özelliği göstermez. Çalışmaya konu olan ön eklerde ise durum çok farklıdır. Sözcük kökünün başına eklenmeleriyle birlikte sözcüğe başka, yeni bir anlam katar ancak kökte hiçbir biçim bilimsel değişiklik yaşanmaz. Lehçede ilgeç ve ön ek olarak kullanılabilme özelliği gösteren “nad” ve “przeciw” içeren karşılaştırmalı örnekler paylaşmak bu çok önemli ayrımın farkına varılması adına faydalı olacaktır:

İlgeç olarak *nad* ve *przeciw*

rano: sabah (yansız cins ad - yalın durum / nominatif)
nad ranem: seher vakti (vasıta durumu / enstrümantal)
prağ: akım, akıntı (eril cins ad - yalın durum / nominatif)
przeciw prağowi: akıntıya karşı (yönelme durumu / datif)

Ön ek olarak *nad* ve *przeciw*

waga: ağırlık, kilo (dişil cins ad - yalın durum / nominatif)
nadwaga: obezite (dişil cins ad - yalın durum / nominatif)
prağ: akım, akıntı (eril cins ad - yalın durum / nominatif)
przeciwprağ: karşı akım, ters akıntı (eril cins ad - yalın durum / nominatif)

Ön ekin eklenmesiyle birlikte fiilin belirttiği eylemin yerine getirilişine, gerçekleşmesine ya da varlığın niteliğine yönelik ilave bilgilerin katılmasının yanı sıra, anlam farklılıklarının hatta taban tabana zıtlıkların ortaya çıktığı gözlemlenir. Eğer dil bilgisi konusu olarak fiile ya da ada eklenen yapımlık bağlı biçim biriminden söz ediliyorsa yeni veya ek anlam türetilmesine bağlı olarak anlamsal farklılıkların oluşması son derece anlaşılır bir durumdur. Ancak bazı durumlarda ön ekler fiil üzerinde değil, ancak tümce içerisindeki işlevlerini yerine getirmek üzere ad, sıfat, sayı ve adılların anlam ilişkisi kurmak üzere uydukları bükün düzeninde yapısal farklılıklara da neden olabilmektedir. Bu, ön ekli fiile bağlı ad soylu sözcüklerin üzerinde çekim ekleriyle gösterilen durum ile söz konusu fiilin ön eksiz biçimine bağlı durum arasında gözlemlenen farktır. Lehçede adlar, sıfatlar, adıllar ve sayılar bağlı oldukları fiil veya ilgece göre 6 ad durumunda biçim bilimsel değişikliğe uğrar.

Fiillere özgü ön eklerin anlaşılmasını güç kılan bir diğer faktör de Lehçedeki bitmişlik / bitmemişlik görünüşlü fiillerdir. Bunun nedeni bitmemişlik görünüşü içeren fiillerin büyük bir kısmının bitmişlik görünüşü içeren biçimlerinin yine baş kısımlarında ön ek gibi görünen ögelere sahip olmasıdır. Yapısal açıdan birebir ön ek gibi görünen bu ögeleri ön eklerden ayırt edecek hiçbir yöntem bulunmadığından baştaki birimin fiilin anlamını değiştiren ön ek mi yoksa eylemin süreksizliğine veya tamamlandığına işaret eden birim mi olduğunu net biçimde ortaya koymak çok güç hâle gelmektedir. Üstelik her bitmemişlik görünüşü belirten fiillerin bitmişlik görünüşü belirten biçimlerinin olmaması ya da tam

aksine, her bitmişlik görünüşü içeren fiillerin bitmemişlik içeren biçimlerinin olmaması Lehçe fiillerin komplike yapısını gözler önüne serer.

En Az Çaba Yasası / İlkesi

Bir fiile ön eksiz hâldeyken içerdiği anlama zıt, yakın ya da ek anlam katılması, fiilin belirttiği eylemin yerine getirilişine, gerçekleşmesine yönelik ilave bilgiler eklenmesi, üstelik tüm bu anlamsal değişikliklerin seslem dahi sayılamayacak derecede küçük dil öğeleriyle sağlanması, “dilde en az çaba yasası”na ve bu yasa çerçevesinde bazı dil öğelerinin kullanılmaması anlamına gelen “eksilti / eksiltme / eksiltim”e de değinme zorunluluğunu beraberinde getirir. Tüm doğal diller geliştirdiği bazı kurallar üzerine kurulmuş olup varlığını bu kurallar çerçevesinde sistematik bir biçimde sürdürür. Söz konusu kurallardan biri de “dilsel üretimde harcanması gereken çabanın en aza indirilmesi ilkesi” (İmer, Kocaman, Özsoy, 2011, s. 116) anlamına gelen dilde en az çaba yasasıdır. Bu dil bilimsel terim Türkçede “dilde kolaylık kanunu / yasası / ilkesi”, “dilde tasarruf”, “dil ekonomisi”, “dilde tutumluluk” şeklinde de karşılık bulmaktadır. Lehçede *zasada najmniejszego wysilku ekonomia języka* olarak anılan bu yasa, aynı zamanda *ekonomia w języku, ekonomia językowa, zasada ekonomii języka* terimleriyle de adlandırıldığı görülür (Bojar, 2002, s. 55).

En az çaba yasası konuşma sırasında harcanması gereken çabanın zamandan ve emekten tasarruf ederek en aza indirilmesi olarak açıklanır. Bildirişmeyi kolaylaştırmak adına seslerin, sözlerin düşürülmesidir. Türkçede ise ünlü uyumu kurallarına aykırı düşen Mustafa yerine Mıstık, İbrahim yerine İbo ya da İbiş; Fatma yerine Fatoş, Zeynep için Zeyno, Emine için Emiş ya da Emoş gibi seslerin düşürülmesi çoğu kez dilde en az çaba yasasına (dilde ekonomiye) örnek oluşturur (Aksan, 1982, s. 125).

Eksilti / Eksiltim

Ön eklerin işlevinin belki de temelini oluşturan “eksilti”yi (Leh. *elipsa*) detaylandırmak ön eklerin kullanım alanlarını ve yöntemlerini yansıtmaya açısından uygun olacaktır. Olabildiğince az enerjiyle birim zamanda çok mesaj iletilmesi tüm dillerde belli oranda kendini gösterir ve bu, doğal bir akışın sonucudur. İletişimde zaman ve enerji açısından tutumluluk, tekrardan, kalabalık ve gereksiz öğelerden kaçınma, en az çaba yasası gibi nedenler bazı birimlerin anlatımı aksatmayacak biçimde tümceden atılmasıyla anlatım kısalığına yol açar. „Eksilti, bir tümcede daha geniş bağlamda tahmin edilebilen bir veya birkaç sözcüğün çıkarılmasıdır” (Drabik vd., 2007, s. 192). Anlam hiçbir biçimde aksamaz, anlatımda kolaylık sağlanır. Çıkarılan öge sözcük türlerinden herhangi biri olabilir ve anlaşmaya engel olmaz. Örneğin, Lehçede koşak olarak kullanılan *jest* ‘-dir’ çoğu zaman karmaşık fiilde fazlalık bir öge şeklinde görülerek kullanılmaz. “Mickiewicz de, nesne ve insan betimlemelerinde içeriği olmayan bir sözcük olarak onu kullanmaktan kaçınır. *Dom mieszkalny (był) niewielki, lecz zewsząd chędogi. Grzędę (sq / były) rozciğte miedzq*. ‘Ev küçüktü ama her köşesiyle muntazamdı. Çiçek tarhları tarlanın sürülmemiş kısmıyla ikiye bölünür olmuştu” (Bağ, 1984, s. 415). Daha açıklayıcı ifadeyle, şair dizelerinde parantez içindeki yardımcı fiilleri fazlalık olarak görüp tümcede hiçbir anlam kaybına neden olmayacak biçimde eksiltme yoluna giderek kullanmamayı tercih etmiştir. Eksilti, yani eylem bildirmeyip yüklemi özneye bağlayan *jest*’in isim fiilden çıkarılması, yüklem işlevinin fiil olmayan sözcükler tarafından yerine getirilmesine neden olur. “Bu sözcükler tümcedeki işlevleri bakımından fiil hâline gelir. Bunlar *strach* ‘korku’, *szkoda* ‘yazık’, *trzeba* ‘gerek’ gibi adlar; (*potrzeba jest matkq wynalazku* ‘ihtiyaç buluşun anasıdır’), *można* ‘mümkün’ gibi sıfat, *wolno* ‘-mEk serbest’, *nie wolno* ‘-mEk yasak’, *warto* ‘-mEyE değer’, *nie warto* ‘-mEyE değmez’ gibi belirteçler. Örneğin, *Szkoda kwiatów, które wiğdnq w ustroni*. ‘Kuytu yerdeki solan çiçeklere yazık’. *Trzeba naprzód iść i świecić!* ‘Önden gidip

aydınlatman gerek' *Czy można panu pomóc?* 'Bayım, bana yardım etmeniz mümkün mü?'. *Nie wolno nikomu krzywdzić służę mojego w moim własnym domu.* 'Kendi evimde hizmetçime adaletsizlik yapılması yasak'. *Ty nad Wisłą, ja nad Wartą: warto by się spotkać, warto!* 'Sen Vistül Nehri kıyısında, ben Warta Nehri kıyısında: buluşmaya değer, buna değer!' *Strach wspominać przed nocą.* 'Geceden önce anımsamak ne feci' (Bak, 1984, s. 415). Belirteçler işlev olarak fiilin, niteleyicinin anlamını çeşitli bakımlardan etkileyerek daha kesin ve belirgin hâle getiren sözcük türü olduğu herkesçe bilinir. Lehçe belirteçlerde de aynı şey geçerlidir, ancak ilginç bir biçimde adla birlikte kullanıldığı da görülür. Eğer adın yanında belirteç kullanılıyorsa, bunun eksiltinin bir ürünü olarak kabul edilmesi gerekmektedir. "Bilindiği üzere belirteçler fiillerin, niteleyicilerin ve başka belirteçlerin belirleyicileridir. En genel anlamda bu sözcük türleri tarafından belirtilen görüngülerin / özelliklerin niteliğini adlandırır. Örneğin, *mówi wyraźnie* 'anlaşılır biçimde konuşuyor', *słaby fizycznie* 'fiziksel olarak zayıf', *ogromnie późno* 'hayli geç'. *Jajko na miękko* 'rafadan yumurta' gibi bir adın yanında belirteçlerin kullanımı *jajko ugotowane na miękko* 'az pişmiş yumurta' şeklinde eksiltinin bir sonucudur" (Grzegorzyczkowa, 1979, s. 84).

Her birey dil dışında yaşamının olabildiğince her alanında, her etkinliğinde, her hareketinde en az çaba yasasına başvurur. İşlevsel dil biliminin başlıca kuramcılarında ünlü Fransız dil bilimci Martinet (1998):

"Dilsel evrime, insanın bildirişimsel gereksinleriyle anlaksal ve fiziksel etkinliğini en aza indirme eğilimi arasındaki çatışmanın yön verdiği söylenebilir. Başka düzlemlerde olduğu gibi, burada da insan davranışı en az çaba yasasına uyar: Bu yasa uyarınca ancak benimsediği amaçlara ulaşabileceği ölçüde çaba harcar. Genel olarak insan etkinliğinin, özel olarak da dilsel etkinliğin başlıbaşına bir amaç, bir oyun olabileceğini öne sürenler çıkabilir: Gevezelik çoğu kez gerçekten bir bildirişim amacı gütmeyen, daha çok, bildirişimden ayrı bir şey olan inan ve duygu birliğine yönelik, kendi dışında amacı olmayan bir etkinliktir. Ama bu durum, dilsel evrimi en az çaba yasasının yönetmediği anlamını içermez" (s. 201).

şeklinde her alanda olduğu gibi, dilsel etkinlikte de de en az çaba yasasının geçerli olduğunu belirtir.

Dil canlı, hareketli ve değişken olma özelliğini korumuştur. Bu, günümüzde ölü sayılan diller için de geçmişte kullanıldıkları sürece geçerli olmuştur. Dillerin devinimli doğası sözcüklerin zaman içinde farklı ya da yan anlamlar yüklenme zorunluluğunu beraberinde getirir. Somut ve soyut unsurlara yenilerin eklenmesiyle doğru orantılı olarak mevcut sözcükler yeni anlamlar kazanmıştır. Evrende algılanabilen çok sayıda unsur olsa da her birinin sözcükle tanımlanması elbette sınırlıdır. Dolayısıyla yeni bir sözcük yerine bir ekle farklı anlamların karşılanması ihtiyacı doğar. Söz konusu ihtiyacın en az çaba yasasıyla karşılanması bu yasanın anlam boyutunda temelini oluşturur.

En az çaba yasası yöntemi çerçevesinde sözcüklerde biçimsel özelliklerinin yanı sıra anlamlarında da bazı değişiklikler görülür. Sözcükler biçim birimlerin eklenmesi sonucu eskiye göre sayıca daha çok anlamı olan birimlere dönüşür. Mevcut anlamından uzaklaşarak tümüyle farklı anlamlara dahi bürünebilir ya da ek anlamlar kazanabilir. Anılan yasa kapsamında Lehçede dil bilgisel açıdan ekonomi sağlamak, emekten ve zamandan tasarruf etmek için pek çok yöntem geliştirilmiştir. İçlerinden belki de en yaygın kullanılanı ön eklerdir. Çünkü aşağıda ön eksiz *ić* 'yürüyerek gitmek' fiiline bazı ön ekler eklenerek sunulan örneklerden de anlaşılacağı üzere birtakım sözlerin kullanılmasını en başından gereksiz kılar. Böyle bir fiil üzerinden örneklendirmenin amacı ön eklerin işlevinin özellikle hareket fiillerinde çok daha kolay fark edilmesi ve anlaşılmasıdır. İlk Türkçe anlamı verilen ön ekli fiilin, ön

eksiz kullanılması hâlinde Lehçe açıklaması paylaşılarak ve ardından ön ekli biçimi sunularak ne yönde tasarruf sağlandığı vurgulamaya çalışılacaktır:

ić ‘yürüyerek gitmek’ (bitmemişlik görünüşü) - *pójsć* ‘yürüyerek gitmek’ (bitmişlik görünüşlü)

‘ulaşmak’: *idąc, docierać dokądś* → *dojść*

‘varmak’: *idąc, docierać do określonego miejsca* → *nadejść*

‘etrafından dolaşmak’: *idąc, okrążyć kogoś, coś* → *obejść*

‘ayrılmak’: *idąc, oddalić się z określonego miejsca* → *odejść*

‘yaklaşmak’: *idąc zbliżać się do kogoś lub czegoś* → *podejść*

‘geçmek’ *idąc, przebyć jakąś drogę* → *przejść*

‘diğer tarafa geçmek’: *idąc przedostać się na drugą stronę* → *przejść*

‘gelmek’ *idąc, znaleźć się w określonym miejscu* → *przyjść*

‘dağılmak’: *pójsć w różne strony, w różnych kierunkach* → *rozejść się*

‘içeri girmek’: *idąc, znaleźć się we wnętrzu czegoś* → *wejść*

‘yukarı çıkmak’: *idąc, znaleźć się w miejscu wyżej położonym* → *wejść*

‘dışarı çıkmak’: *idąc, opuścić określone miejsce* → *wyjść*

‘aşağıya inmek’: *idąc opuścić się w dół* → *zejść*

Fiillere özgü ön ekler elbette bu kadar sınırlı değildir. Yalnızca *ić* ‘gitmek’ fiiliyle kullanılabilen ön ek sayısı bunlardır. Lehçe *do-*, *na-*, *nad-*, *o-/ob-*, *od-*, *po-*, *pod-*, *prze-*, *przy-*, *roz-*, *u-*, *w-*, *wy-*, *z-/s-*, *za-* olmak üzere toplam 15 adet ön ek bulunur.

Do- ön eki

Fiilin belirttiği eylemin niteliğini belirler. Başına *do-* ön eki eklenmiş fiiller çoğunlukla ön ek almamış biçimiyle sahip olduğu anlamla yakın ilişki içindedir. Temel anlam fiilin ön ek almamış hâlindeki anlamına yakın olsa da söz konusu ek fiilin nasıl yapıldığına ilişkin bilgiler aktarır. Bunlardan ilki eylemin ‘*tümüyle, sonuna dek, tam bir biçimde*’ yerine getirildiği, bir diğer deyişle eylemin mümkün olan doğal sonuna dek ulaştırıldığı yönünde ek bir açıklama getirir. (Renata, 2006, s. 63) Bu nedenle bu tür fiillerin bulunduğu tümcelerde *do konca, całkowicie, całkiem, w całości, zupełnie, od a do zet, w pełni, do szczytu* gibi ‘nasıl, ne kadar, nereye kadar’ sorularının yanıtını veren belirteçler, vurgu amaçlı kullanım dışında pek yer almaz. *Do-* ön eki bu anlamları *brudzić* ‘kirletmek’ - *dobrudzić* ‘tümüyle kirletmek’, *czyścić* ‘temizlemek’ - *doczyścić* ‘tümüyle temizlemek’, *mówić* ‘söylemek’ - *domówić* ‘- söyleyeceklerini- sonuna dek söylemek’, *palic* ‘sigara içmek’ - *dopalic* ‘sigarayı bitene dek içmek’, *pić* ‘içmek’ - *dopić* ‘hepsini içmek’, *przeczytać* ‘okumak’ - *doczytać* ‘bitirene dek okumak’, *skręcić* ‘çevirmek, döndürmek’ - *dokręcić* ‘tamamen çevirmek, sıkmak’, *sluchać* ‘dinlemek’ - *dosłuchać* ‘bitene dek dinlemek’, *ugotować* ‘pişirmek’ - *dogotować* ‘tam pişirmek’, *zamknąć* ‘kapatmak’ - *domknąć* ‘tamamen kapatmak’, *zjeść* ‘yemek yemek’ - *dojeść* ‘hepsini yemek’ şeklinde kendi içinde barındırır.

Do- ön ekinin bir diğer işlevi, mekânsal ve sayısal değer bildirmesidir. Bir önceki durumdan farklı olarak eylem tek başına gerçekleşmez, doğal bir sonu yoktur. Eylemin nereye kadar sürdürüleceği miktar, ölçü, sayı gibi değer bilgisi verilmesi şartıyla öznenin iradesine bağlıdır. Söz konusu değer bilgisi de ‘... kadar

/ değin' anlamına karşılık gelen *do, na, przed, nad* gibi ilgeçlerin kullanılmasını gerektirir. Bir önceki anlamla karşılaştırıldığında eylemin bir özne tarafından belirli bir sınır koyularak gerçekleştirilmesi, eylemin planlanan, hedeflenen, belirlenen bu sınıra ulaşıncaya dek sürdürülmesi, hedef noktasının ya da sayısal değerinin mutlaka belirtilmiş olması farkı göze çarpmaktadır. *Biec* 'koşmak' - *dobiec* 'koşarak ulaşmak', *ciągnąć* 'sürümek, çekmek' - *dociągnąć* 'belirli bir yere dek sürümek', *przeczytać* 'okumak' - *doczytać* 'belirli bir yere dek okumak', *pójść / pojechać* 'yürüyerek / araçla gitmek' - *dojść / dojechać* 'varmak, ulaşmak', *polecieć* 'uçmak' - *dolecieć* 'uçarak ulaşmak', *nieść* 'taşımak' - *donieść* 'belirli bir yere getirmek', *napisać* 'yazmak' - *dopisać* 'belli bir yere dek yazmak', *plywać* 'yüzmek' - *dopłynąć* 'yüzerek belirli bir yere varmak', *pracować* 'çalışmak' - *dopracować* 'belirli bir zamana dek çalışmak', *rzucić* 'fırlatmak' - *dorzucić* 'hedeflenen yere dek fırlatmak' fiilleri kendi içinde aslında iki anlam taşır. Hem eylem, hedefe ulaştırılır hem de söz konusu hedef belirtilmiş olur.

Kökensel olarak *do-* ön eki somut bir hedefe yaklaşmayı ya da varmayı bildirir ve bununla (hem gerçek hem kavramsal) düzlemin bir yerlerinde bir nesne belirginleştirilir. Bu nedenle bu ön ek - *dobiec* (*do...*) gibi bir hedefe, bir alanın sınırına doğru- hareket etme eyleminin yönelme (bir alanın içine) durumunu belirterek esas olarak temel hareket fiilleriyle bağlantılıdır. *Do-* ön ekinin, yönü belirlenmiş hareket etme eyleminin son bulması anlamı dışında, söz konusu nesneye ulaşma anlamını içerdiği de görülmektedir. Böylece bu ön ekte iki temel anlam olduğunu fark etmek mümkün: birinci anlam hareketin sonlandırılması -örn. *dobiec* ilk olarak 'koşma eylemini tamamlamak' (bu durumda anlam, ön eklerin tamamlama belirten niteliğiyle bağlantılıdır); ikinci ve son anlam ulaşılmış hedefi belirtmeye dayanır -örn. *dobiec do domu, do mety* 'eve kadar, bitiş çizgisine kadar koşmak vb.' (Kisielew, 2000, s. 59)

Do- ön ekinin fiile kattığı diğer anlam ise zamansal bağlamdadır. Fiilin zamansal bağlamda belirli bir noktaya kadar gerçekleşeceğini bildirir (Przybylska, 2000, s. 55). *mieszkać* 'ikâmet etmek' - *domieszkać* 'belirli bir zamana dek ikâmet etmek', *poczekać* 'beklemek' - *doczekać* 'belirli bir zamana dek beklemek', *schować* 'muhafaza etmek' - *dochować* 'belirli bir zamana dek muhafaza etmek', *leżeć* 'uzanmak' - *doleżeć* 'belirli bir zamana kadar uzanmak', *siedzieć* 'oturmak' - *dosiedzieć* 'belirli bir zamana dek oturmak', *szużyć* 'hizmet vermek' - *doszuzyc* 'belirli bir döneme dek hizmet vermek', *spać* 'uyumak' - *dospać* 'belirli bir zamana kadar uyumak', *trwać* 'devam etmek, sürmek'- *dotrwać* 'belirli bir zamana kadar sürmek', *zaspiewać* 'şarkı söylemek' - *dośpiewać* 'belirli bir zamana dek şarkı söylemek'. Eylemin ne zamana kadar devam edeceği fiilden sonra yer alan zaman belirteciyle mutlaka açıklığa kavuşturulur. "Zamansal ya da mekânsal sınıra ulaşmayı bildiren *do-* ön ekli fiiller çoğu zaman *do + czego* '-e kadar' ilgeç kalıbı ile görülür, ki bu ilgeç kalıbı bazen genitif formula ifade edilen nesneyle yer değiştirebilir (Wieczorek, 1978, s. 100).

Bunların dışında *do-* ön ekinin işlevi mevcut miktara ilave bildirmesidir. Daha önceden yerine getirilen eylemin sonucuna göre, aynı eylemin ek olarak, ilaveten yapılacağını bildirir (Śmiech, 1986, s. 92). *Brać* 'almak' - *dobrać* 'ek olarak almak', *dać* 'vermek' - *dodać* 'eklemek', *ugotować* 'pişirmek' - *dogotować* 'pişirerek eklemek', *poinformować* 'bilgilendirmek' - *doinformować* 'ayrıca bilgilendirmek', *kupić* 'satın almak' - *dokupić* 'ilaveten satın almak', *ładować* 'yük yüklemek' - *doladować* 'ilaveten yüklemek', *napisać* 'yazmak' - *dopisać* 'yazarak eklemek', *opowiedzieć* 'anlatmak' - *dopowiedzieć* 'anlatarak ilave etmek', *upiec* 'kızartmak' - *dopiec* 'kızartarak eklemek', *sypnąć* 'serpiştirmek' - *dosypać* 'ilaveten serpiştirmek', *zbudować* 'inşa etmek' - *dobudować* 'inşa ederek eklemek', *zjeść* 'yemek yemek' - *dojeść* 'ilaveten yemek' gibi eylemin türü ve biçiminde herhangi bir değişiklik veya dönüşüm olmaksızın özne tarafından biraz daha, ek olarak yapılacağı yönünde ek bilgi katılır.

Son işlevi ise fiilin ön eksiz anlamının *do-* ön ekiyle birlikte hedefe ulaştığını belirtmesidir. Birine ya da bir şeye ulaşıldığını belirtir. Uzun süren çaba ve uğraşlar neticesinde her koşulda amaca ulaşmayı, bir başarının sağlandığı yönünde bir anlamı olduğu görülmektedir. *Dzwonić* 'telefonla aramak' - *dodzwonić*

się ‘telefonla ulaşmak’, *patrzyć* ‘bakmak’ - *dopatrzeć się* ‘bakarken fark etmek’, *poczekać* ‘beklemek’ - *doczekać się* ‘bekleyerek olumlu sonuç elde etmek’, *pracować* ‘çalışmak’ - *dopracować się* ‘çalışarak elde etmek’, *poprosić* ‘ricada bulunmak’ - *doprosić się* ‘ricada bulunarak elde etmek’, *pytać* ‘soru sormak’ - *dopytać się* ‘sorarak öğrenmek’, *przezytać* ‘okumak’ - *doczytać się* ‘okurken metinde hemen fark edilmeyeni keşfetmek’, *sluchać* ‘dinlemek’ - *dosłuchać się* ‘dinleyerek anlamak’, *szużyć* ‘hizmet vermek’ - *dosłużyć się* ‘hizmetinden dolayı terfi almak’ örnekleri bir kuralı daha gözler önüne serer. Ele alınan anlamıyla kullanılırken *do-* ekini almış fiillerin çok büyük bir kısmına ayrıca *się* dönüşlülük eki eklenir.

İlk kısımlarda bazen ön eklerin yalnızca fiil üzerinde değil, aynı zamanda ad, sıfat, sayı ve adılların anlam ilişkisi kurmak üzere uydukları bükün düzeninde yapısal farklılıklara neden olduğunun altı çizilmiştir. Bu farkın ön ekli fiile bağlı ad soylu sözcüklerin üzerinde çekim ekleriyle gösterilen durum ile söz konusu fiilin ön eksiz biçimine bağlı durum arasında gözlemlenen fark olduğu da ayrıca belirtilmiştir. *Do-* nun anlam bakımından neden olduğu farklılıklar yukarıda sunulduğu gibidir. Yapı bakımından neden olduğu farklılık ise *do-* ön ekini almamış fiil kullanıldığında adın üzerinde akuzatif takısı görülürken aynı fiil *do-* ön ekiyle kullanıldığında adın üzerinde genitif takısının görülmesiyle açıklanabilir. Lehçenin dilsel kökeninde *do-* önekini almış eylemler gerek yapı bakımından gerekse anlam bakımından sayıca fazla, bağdaşık olamayan, çeşitlendirilmiş bir grup oluşturmaktadır (Buttler, 1970, s. 163).

genitif		akuzatif
doczekać się (wiosny)	ama	czekać (na wiosnę)
dogotować (zupy)		gotować (zupę)
dokroić (chleba)		kroić (chleb)
dokupić (wina)		kupić (wino)
dolać (wody)		lać (wodę)
doliczyć się (pieniędzy)		liczyć (pieniądze)
doprosić się (oddania długu)		prosić (o oddanie długu)
dorobić się (majątku)		robić (majątek)
dosmażyć (placków)		smażyć (placki)
dosypać (soli)		sypać (sól)
dożyć (stu lat)		żyć (sto lat) (Pyzik, 2006, s. 55)

Yapısal farklılık ilişkisi yalnızca akuzatif - genitif arasında gerçekleşmemektedir. Bu nedenle yukarıdaki tablo durum takısı farklılıklarını tam yansıtmamaktadır. Yapı farklılıklarını aşağıdaki gibi kısa kalıplarla genişletmek mümkündür: *coś / kogoś* akuzatif, *czymś / kimś* enstrümantal ya da lokatifi, *czegoś / kogoś* ise genitifi niteleyip “bir şey / birisi” anlamlarına karşılık gelir: *badać coś* → *dobadać czegoś*, *brać coś* → *dobrać czegoś*, *budzić kogoś* (akuzatif durumdaki *birisi*) → *dobudzić się kogoś* (genitif durumdaki *birisi*), *chować coś* → *dochować czegoś*, *czytać coś* → *doczytać się czegoś*, *dać coś* → *dodać czegoś*, → *domieszać czegoś*, *mówić coś* → *domówić czegoś*, *myśleć o czymś* → *domysleć czegoś*, *palić coś* → *dopalić czegoś*, *parzyć coś* → *doparzyć czegoś*, *piec coś* → *dopiec czegoś*, *pracować nad czymś* → *dopracować się czegoś*, *rachować coś* → *dorachować się czegoś*, *sypać coś* → *dosypać czegoś*, *wiercić coś* → *dowiercić się czegoś*, *wołać kogoś* (akuzatif *birisi*) → *dowołać się kogoś* (genitif *birisi*).

Na- ön eki

Na- ön ekli fiillerin dağılımsal özelliği vardır. Bu fiiller yoğun, pek çok kez tekrarlanan ve dağılımsal eylemlere işaret eder. Eylemin birden fazla varlığa gönderme yapma özelliği dağılımsallıktır. Bir eylemi

birden fazla özne yapıyorsa veya eylem birden fazla nesneyi ilgilendiriyorsa eylemin dağılımsal görünüşü ortaya çıkar. Slav dillerinde dağılımsallık ifade eden özel eylemler kullanılır (Karaağaç, 2018, s. 258). İşte bu özel fiiller Slav dillerinden biri olarak Lehçede *na-* ön ekli fiillerdir.

“*Na-* ön eki dağılımsal anlamlı türetmeler oluşturur. Fiilin yalın biçiminden yapılan türetme pek çok durumda eyleme eşlik eden ada bağlı olarak bu anlamı kazanır. Örneğin *nabrać* (toward) ‘pek çok (mal) almak’ - *nabrać* (wody w usta) ‘(ağıza) su almak’, *nadrukować* (książkę) ‘pek çok (kitap) basmak’ - *nadrukować* (tytuł na okładce) ‘kitap kapağının üzerine başlık basmak’. *Birçok kez tekrarlama* anlamına gelen dağılımsal özelliğinin yanı sıra bu fiiller yapılan işin yoğunluğuna da işaret eder (Śmiech, 1986, s. 44).

Budować ‘inşa etmek’ - *nabudować* ‘çok sayıda inşa etmek’, *zgubić* ‘kaybetmek’ - *nagubić* ‘çok miktarda kaybetmek’, *mordować* ‘öldürmek’ - *namordować* ‘çok sayıda öldürmek’, *nieść / wieźć* ‘insan gücüyle / araçla taşımak’ - *nanieść / nawieźć* ‘çok miktarda taşımak’, *produkować* ‘üretmek’ - *naprodukować* ‘çok sayıda üretmek’, *psuć* ‘bozmak’ - *napsuć* ‘çok sayıda bozmak’, *smażyć / upiec* ‘kızartmak’ - *nasmażyć / napiec* ‘çok miktarda kızartmak’ şeklinde örnekler elbette çoğaltılabilir. Dağılımsal özelliğinin dışında eylemin yoğunluğuna işaret eden fiiller için *nachodzić się* ‘yürüyerek yorulmak’, *najeść się* ‘tıka basa yemek’, *napalić się* ‘pofur pofur sigara içmek’, *nachorować się* ‘ağır hastalanmak’, *nachwalić się* ‘sürekli övmek’, *naczeć się* ‘çok beklemek’, *naczytać się* ‘çok okumak’, *nadziękować się* ‘defalarca teşekkür etmek’, *napakować* ‘tıkıştırmak’, *napatrzeć się* ‘uzun uzun bakmak’, *natęsknić się* ‘çok özlemek’ örnekleri verilebilir.

Ön eksiz biçimlerinin ve kendilerine bağlı olan nesnelere sunulmasıyla aralarındaki farkı ayırt etmek çok daha kolay olacaktır. Ön eksiz biçimlerinde nesnelere tekil ya da çoğul biçimleri bir arada verilerek her iki durumda da kullanılabilirliğine dikkat çekilmiştir. Öte yandan *na-* ön ekliyen yukarıda belirtildiği gibi yalnızca genitif takısı alarak çoğul hâlde olmak zorundadır:

budować dom/y ‘ev/ler inşa etmek’ - *nabudować domów* ‘pek çok ev inşa etmek’,

kupić prezent/y ‘hediye/ler almak’ - *nakupić prezentów* - ‘birçok hediye almak’,

łamać gałąź/gałęzie ‘dal/lar kırmak’ - *nalamać gałęzi* ‘birçok dal kırmak’,

łowić ryb(a)/y ‘balık/ler tutmak’ - *nalować ryb* ‘çok sayıda balık tutmak’,

wieszać obraz/y ‘tablo/ler asmak’ - *nawieszać obrazów* ‘pek çok tablo asmak’,

zaprosić gościa/gości ‘konuk/ler davet etmek’ - *naprosić gości* ‘pek çok konuk davet etmek’.

Nad- ön eki

Bir sonraki fiil ön eki olarak *nad-* fiilin belirttiği eylemin niteliğine ilişkin ipucu verir. Fiilin her zamanki gibi ön eksizken sahip olduğu anlam ele alınarak ön ekle birlikte o anlamda bildirilen hareketin sonuna dek gerçekleştirilmediği, kısmen yapıldığı yönünde ek anlam katmaktadır (Gaznevi, 2018, s. 102). Bu çerçevede *spleśniać* ‘küflenmek’ - *nadpleśniać* ‘biraz küflenmek’, *zepsuć* ‘bozmak’ - *nadpsuć* ‘kısmen bozmak’, *zgnić* ‘çürümek’ - *nadgnić* ‘biraz/kısmen çürümek’, *zmarznąć* ‘donmak’ - *nadmarznąć* ‘kısmen donmak’, *zwiędnąć* ‘solmak’ - *nadwiędnąć* ‘biraz solmak’ fiillerinden söz edilebilir. Belki ele alınan konu dışında bir bilgi olacak fakat baş kısmında *nad-* olan bazı sıfatların (-sırasıyla yukarıdaki fiiller göz önünde bulundurularak- *spleśniały* ‘küflü’ - *nadpleśniały* ‘kısmen küflü’, *zepsuty* ‘bozuk’ - *nadpsuty* ‘kısmen bozuk’, *zgniły* ‘çürük’ - *nadgniły* ‘kısmen çürük’, *zmarznięty* ‘donmuş’ - *nadmarznięty* ‘yüzeyi buz tutmuş’, *zwiędły / zwiędnięty* solmuş - *nadwiędnięty* ‘biraz solmuş’) neden “kısmen, biraz” gibi

anlamlara karşılık geldiği şimdi daha iyi anlaşılmaktadır. Bir başka deyişle bu tür sıfatlar aslında *spleśnieć* > *nadpleśnieć* > *nadpleśniały* modelinde bir türeme ilişkisinin sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

İşlevlerinden bir diğeri anlamın içeriğinde aşırılığı, gereğinden fazla olma durumu bildirmesidir. Bu bağlamda *użyć* ‘kullanmak’- *nadużyć* ‘gereğinden fazla kullanmak’, *zapłacić* ‘ödemek’- *nadpłacić* ‘gereğinden fazla ödemek’ *wazyć* ‘tartmak’- *nadwazyć* ‘gereğinden fazla yük yüklemek’ şeklinde olumsuz bir anlam taşır. Yine aynı şekilde sıkça karşılaşılan *nadwaga* ‘aşırı yük, obezite’, *nadużycie* ‘yanlış kullanım’, *nadpłata* ‘fazla ödeme’ gibi sıfat veya adların anlamları bu fiillere dayanmaktadır.

Ob- ön eki

Özellikle hareket fiillerinde çok sık görülen eklerden olan *ob-*, bir nesnenin etrafında gerçekleşen eyleme işaret eder. Doğrudan nesneyle bir temas yoktur. Örneğin, ilerlenen güzergâhta karşılaşılan bir engelin etrafından dolaşarak, bir anlamda yay çizerek geçme gibi bir anlam söz konusudur. Elbette kullanım alanı yalnızca hareket fiilleri değildir. Böylesi durumlarda yine nesnenin etrafına yönelik bir eylem belirtilse de tam, düzgün bir dairesel hareket beklenmemelidir. “Belirli basit fiillerden türemiş fiiller bir nesnenin etrafında bir hareket belirtir ya da daire oluşturmadan farklı farklı noktalardan geçen, ama bir küme oluşturan bir hareket belirtir (Śmiech, 1986, s. 81). Bu yönüyle *biec* ‘koşmak’ - *obiec* / *obiegnąć* ‘koşarak etrafını dolanmak’, *pójść* / *pojechać* ‘yürüyerek/araçla gitmek’, *obejść* / *objechać* ‘etrafını dolaşmak’, *polecieć* ‘uçmak’ - *oblecieć* ‘etrafında uçmak’, *popłynąć* ‘yüzmek’ - *opłynąć* ‘yüzerek etrafını dolaşmak’, *zasiqść* ‘oturmak’ - *obsadzić* ‘etrafına oturmak’, *zaozać* ‘toprağı sürmek’ - *obozować* ‘etrafını sürmek’ verilebilecek pek çok örnek arasındadır.

Yukarıdaki eylemlerde ifade edildiği üzere doğrudan nesneyle bir temas yoktur. Öte yandan anılan ekin nesnenin yine dış katmanına, yüzeyine yönelik iş, oluş, hareket bildirmesi gibi işlevinin olduğunu ancak bu kez bir biçimde temas sonucu nesnenin dış yüzeyine bir etki olduğunu belirtmekte yarar var. Bu iki anlam farkı şu örneklerle daha iyi anlaşılacaktır: *gryźć* ‘ısırmak’ - *ogryźć* / *obgryźć* ‘her tarafından ısırarak yemek’, *sytnąć* ‘serpmek’ - *obsypać* ‘serpiştirerek yüzeyini kaplamak’, *upiec* ‘kızartmak’- *opiec* ‘etrafını kızartarak pişirmek’, *ugotować* ‘pişirmek’ - *obgotować* ‘yalnızca yüzeyini pişirmek’, *umyć* ‘yıkamak’ - *obmyć* ‘dış yüzeyini yıkamak’, *związać* ‘bağlamak’ - *obwiązać* / *owiązać* ‘etrafını sarmak’.

Son olarak *ob-* ön ekinin anlamı pekiştirdiğini, kuvvetlendirdiğini belirtmek gerekmektedir. Kuvvetlendirme tek bir yönde gerçekleştirilmemektedir. Daha açık ifadeyle eylem ya birden fazla nesneyi etkisi altında bırakmıştır (*kupić* ‘satın almak’ - *obkupić* *się* ‘çok şey almak’) ya pek çok kişiyi / mekânı etkisi altında bırakmıştır (*posłać* ‘göndermek’ - *obesłać* ‘pek çok kişiye ya da yere göndermek’) ya da eylem çok sert biçimde gerçekleşmiştir (*pogadać* ‘konuşmak’ - *obgadać* ‘enine boyuna konuşmak’, *strzelić* ‘ateş etmek’ - *obstrzelać* / *ostrzelać* ‘taramak’, *ubić* ‘vurmak’ - *obić* ‘morartacak kadar vurmak’).

Od- ön eki

Sıradaki ön ek olarak *od-* hareket fiillerine ilişkin ayrılma, çıkma, uzaklaşma gibi ek anlam katar. *Od-* önekini alan hareket fiilleri harekete başlanan noktayı, yani ayrılma noktasını belirtmek için Lehçede çoğunlukla genitif durum gerektiren “od, z, spod, zza, sprzed” gibi ilgeçleri beraberinde getirir (Przybylska, 2006, s. 91). *Biegnąć* ‘koşmak’ - *odbiec*/*odbiegnąć* ‘koşarak uzaklaşmak’, *ciągnąć* ‘çekmek, sürümek’ - *odciągnąć* ‘sürüyerek, çekerek uzaklaştırmak’, *pójść* / *pojechać* ‘yürüyerek / araçla gitmek’ - *odejść* / *odjechać* ‘yürüyerek / araçla uzaklaşmak’, *polecieć* ‘uçmak’ - *odlecieć* ‘uçarak ayrılmak, havalanmak’, *popłynąć* ‘yüzmek’ - *odpłynąć* ‘yüzerek ayrılmak’, *skoczyć* ‘zıplamak, hoplamak’ -

odskoczyć 'hoplayarak uzaklaşmak' gibi fiiller temel alınarak *do-* ile *od-* ön ekleri karşılaştırıldığında, hareket fiilleri çerçevesinde hem aksi yönde anlamları olduğu hem de ilgeçler arasında farkların olduğu sonucu çıkarılabilir. Ancak ele alınan ön ek yönelme durumu gerektiren "do, na, w" gibi ilgeçlerle birlikte kullanılarak ilgeçler açısından zaman zaman benzerlik gösterebilmektedir. Fakat amaç yine, varılacak nokta için harekete geçme, ayrılma eyleminin vurgulanmasıdır.

Od- ön ekinin işlevlerinden bir diğeri, eylemin yineleceğini bildirmesidir. Fiilin basit hâldeki anlamı temel alınarak, söz konusu anlama ilişkin eylemin yeniden yapılacağı ama bu yapılırken nesnenin nitel ve nicel özelliklerinde herhangi bir değişikliğe yol açılmayacağı bildirilir. Bu detay önemlidir çünkü ilerleyen kısımlarda yine eylemin tekrarlanacağını belirten bir ön ek *prze-* işlenecektir ama tekrarlanma esnasında bu kez nesnenin dönüştürülmesi ve değiştirilmesi söz konusu olacaktır. *Zbudować* 'inşa etmek' - *odbudować* 'yeniden inşa etmek', *dać* 'vermek' - *oddać* 'geri vermek', *kupić* 'satın almak' - *odkupić* 'geri satın almak', *pomalować* 'boyamak' - *odmalować* 'yeniden boyamak', *nieść* 'taşımak' - *odnieść* 'tekrar yerine taşımak', *ślać* 'göndermek, yollamak' - *odesłać* 'geri göndermek, yollamak', *wieszać* 'asmak' - *odwiesić* 'tekrar yerine asmak' örnekleri zaten eylemler yenilenirken bir değişikliğin olmadığını vurgulamaktadır.

Çalışmanın ilk kısımlarında Lehçe ön eklerin genel özellikleri aktarılırken anlamı dönüştürme gibi işlevlerinden de söz edilmişti. Buraya kadar genel olarak basit fiilin anlamına ek anlam kattıkları görüldü. Ancak *od-* ön ekinin şimdi işleneceği fiile kattığı anlam ek bilgi olmayacaktır. Bunun yerine fiile bambaşka bir anlam yükleyecektir. *Zakochać się* 'âşık olmak' - *odkochać się* 'soğumak', *ukryć* 'gizlemek' - *odkryć* 'keşfetmek', *skrećić* 'vidalamak' - *odkrećić* 'vidaları sökmek', *połączyć* 'birleştirmek' - *odłączyć* 'ayırarak', *namówić* 'ikna etmek' - *odmówić* 'reddetmek', *powołać* 'atamak' - *odwołać* 'görevden almak', *przyczepić* 'tutturmak' - *odczepić* 'ayırarak', *zasłonić* 'örtmek, kaplayıp gizlemek' - *odsłonić* 'ortaya çıkarmak', *zawiązać* 'bağlamak' - *odwiązać* 'çözmek' şeklinde söz konusu anlamın en belirgin özelliği, fiilin basit haldeki anlamının zitti olmasıdır.

Od- ön ekinin öne çıkan işlevlerinden biri de fiilin anlamı korunarak aynı biçimde yani fiilin aynı anlamıyla birlikte karşılık verilmesidir (Gaznevi, 2018, s. 169). Karşılık verme yalnızca insanların diyalog sırasında gerçekleştirdiği bir eylem olarak algılanmamalıdır.

Ses çıkarabilme niteliğine sahip herhangi bir canlı ya da mekanizma *od-* önekiyle eylemin ön ek almadan önceki anlamı esas alınarak o anlamla karşılık verebilir. (bkz. *odbłyśkiwać* 'ışık tutarak yanıt vermek', *odgrzechotać* 'takırdayarak karşılık vermek', *odgrzmieć* 'gümbürdeyerek karşılık vermek', *odgwizdać* 'ışık çalarak yanıt vermek', *odstukać* 'hafif vuruşlarla karşılık vermek' vb.). Bu başlıkta *od-* ön eki hâl, hareket, jest, mimik, ses ve söz bildiren eyleme yanıt, karşılık, tepki verme anlamını katar. Kinetik, akustik, ışınsal gibi tepki ifade eden tüm fiilleri de bu grupta toplayabiliriz (Przybylska, 2006, s. 99). Lehçede 'yanıt vermek' fiilinin kendisi başlı başına gerek anlam açısından gerekse biçim bilimsel açıdan uyması sonucu bu konuyu özetlemeye yetecek olup en iyi örnek sayılabilir. Nedenli bir söz olarak adı geçen fiil, *od-* ön eki ile *powiedzieć* 'söylemek' fiilin birleşimi sonucu oluşturulmuş *odpowiedzieć*'tir. Böylece *odpowiedzieć*'in anlamı, oluşumu ve kökeninin neye dayandığı aktarıldıktan sonra *burknąć* 'homurdanmak' - *odburknąć* 'homurdanarak yanıt vermek', *krzyknąć* 'bağırarak' - *odkrzyknąć* 'bağırarak karşılık vermek', *napisać* 'yazmak' - *odpisać* 'yazarak yanıt vermek', *puknąć* 'tıklatmak' - *odpukać* 'tıklatarak yanıt vermek', *szczeknąć* 'havlamak' - *odszczeknąć* 'havlayarak tepki vermek', *szepnąć* 'fısıldamak' - *odszepnąć* 'fısıldayarak yanıt vermek', *telefonować* / *zadzwoić* 'telefon etmek' - *odtelefonować* / *oddzwoić* 'telefonla yanıt vermek' türevlerin yapısı daha iyi anlaşılacaktır.

İşlenen ekin son olarak bütünden ayrılan parçayı vurguladığını da ifade etmek gerekir. Fiil basit haldeyken nesne bir bütün hâlinindedir ancak *od-* ekiyle birlikte bu bütünlük bozulur ve parçalara ayrılır *Ciąć* kesmek - *odciąć* 'keserek ayırmak', *podrzeć* 'yırtmak' - *odedrzeć* 'yırtarak koparmak', *podzielić* 'bölmek, dağıtmak' - *oddzielić* 'bir bütünden ayırmak', *gryźć* 'ısırmak' - *odgryźć* 'ısırarak koparmak', *pokroić* 'doğramak' - *odkroić* 'doğrayarak ayırmak', *złamać* 'kırmak' - *odłamać* 'kırarak ayırmak', *pilować* 'testereyle kesmek' - *odpilować* 'testereyle keserek ayırmak', *skrobnąć* 'kazımak' - *odskrobnąć* 'kazıyarak çıkarmak' *strzelić* 'ateş etmek' - *odstrzelić* 'ateş ederek koparmak' fiil grubu dikkatleri bütünden ayrılan parçalara çeker.

Po- ön eki

Sıradaki fiil ön eki *po-*'ya bakıldığında tıpkı *na-* eki gibi dağılımsal özelliği ifade eder (Gaznevi, 2018, s. 181). Nesnenin yine çoğul durumda olduğu gözlemlenir. *Po-* karmaşık ön eklerin başında gelir çünkü Lehçe fiillerin bitmişlik görünüşü içeren biçimlerinin baş kısımlarında çoğu zaman *po* görülür. *Czekać* - *poczekać* 'beklemek', *całować* - *pocałować* 'öpmek', *iść* - *pójść* 'gitmek' gibi. *Po* ögesinin fiile yeni anlam katan ön ek mi yoksa yalnızca fiilin bitmişlik görünüşünü belirten birim olduğu konusunda herhangi bir kural geliştirilmemiştir (Gaznevi, 2018, s. 181). Daha da ilginç yanı bitmişlik görünüşü belirten *po* birimli fiiller aynı zamanda tıpkı ön ek eklenmiş gibi ek anlamlar da kazanmaktadır. Örneğin, *poczekać* ve *poczytać* fiillerinin sözlük anlamlarına bakıldığında şöyle tanımlamalarla karşılaşılr:

“*poczekać: spędzić pewien czas na czekaniu.*” (Szymczak, 1988, s. 720) 'bekleyerek biraz vakit geçirmek.'

“*poczytać: spędzić pewien czas na czytaniu.*” (Szymczak, 1988, s. 722) 'okuyarak biraz vakit geçirmek.'

Fiilin belirttiği eylemin bir süre yapıldığını belirten (Wierzbicka-Piotrowska, 2020, s. 484) *po-* ön ekli fiillere *pobiec* 'koşmak' - *pobiegać* 'bir süre koşmak', *pójść* 'yürümek' - *pochodzić* 'yürüyerek biraz vakit geçirmek', *zachorować* 'hastalanmak' - *pochorować* 'bir süre hastalanmak', *napisać* 'yazmak' - *popisać* 'bir süre bir şey yazmak', *plakać* 'ağlamak' - *poplakać* 'bir süre ağlamak', *plywać* 'yüzmek' - *popływać* 'bir süre yüzmek', *siedzieć* 'oturmak' - *posiedzieć* 'bir süre oturmak' şeklinde devam edilebilir.

Söz konusu ek dağılımsal özelliğiyle ünlüdür. Geçişli fiillerdeki nesne çoğul durumdadır.

“(Çözümleme konusu olarak) *po-* ön eki Lehçede özellikle en çok fiile özgü sesteş morfeplerden biri olduğu için çok ilgi çeker. Bir yerde bitmişlik (dokonany) göstergesi olarak görünürken, başka bir yerde söz türeme biçimi olarak görünür:

I. bitmişlik görünüşlü ve belirleyen fiil olarak:

a) *Poczekaj aż wróce.* 'Ben geri dönene dek bekle'. 'Bitmişlik bildiren *po*'

b) *Poczekaj chwilę, a jak nie wróce, to jedź sam.* 'Biraz bekle, geri dönmezsem kendin git'. 'Belirleyen *po*'

II. Belirleyen ve dağılımsal fiil olarak (*po-* ön ekini kapsayan fiil türetmeleri bu işlevlerinde, yapılan eylemi pek çok özne ya da nesneyle tekrarlanan olaylar olarak nitelendirir):

a) *Daj mu trochę klocków, on też chce z tobą pobudować.* 'Ona biraz oyuncak küp ver, o da seninle ev yapmak istiyor'. 'belirleyen'

b) *Chłopi na wsi to teraz domy pobudowali jak pałac.* 'Köylüler köyde şimdi de saray gibi evler yapıyorlar'. 'dağılımsal'

III. Dağılımsal fiil ve söz türetme olarak *po-*:

budzić 'uyandırmak':

a) *Uważaj, bo dzieci pobudzisz!* 'Dikkat et, yoksa çocukları uyandıracaksın!'

pobudzać:

b) *Nie wiem, co by dzisiaj tych ludzi mogło jeszcze pobudzić do jakiejś pracy.* ‘Bugün bu insanları işe neyin daha fazla teşvik edebileceğini bilmiyorum’ (Piwowar, 2003, 141-142).

I/a maddesindeki *poczekał* bitmişlik bildiren *poczekać* fiilinin emir kipi ile çekimlenmiş biçimidir. Dolayısıyla bu cümle, yalnızca bir emir cümlesidir. II/b maddesindeki *pobudować* nitelik olarak dağılımsal özellik gösteren bir fiildir çünkü tümcedeki gerek özne gerekse nesne çoğul durumdadır. III/a ve b maddelerindeki fiiller de konuya paralellik göstermesi bağlamında örnek teşkil eder. Bu fiillerin yanına *dorobić* ‘ek olarak yapmak’ - *podorabiać* ‘ek olarak pek çok şey yapmak’, *dziurawić* ‘delmek’ - *podziurawić* ‘delik deşik etmek’, *zgubić* ‘kaybetmek’ - *pogubić* ‘tek tek kaybetmek’, *ukarać* ‘cezalandırmak’ - *pokarać* ‘pek çok kişiyi cezalandırmak’, *ukraść* ‘çalmak’ - *pokraść* ‘pek çok şey çalmak’, *naprawić* ‘onarmak’ - *ponaprawiać* ‘pek çok şeyi onarmak’ gibi fiiller eklenebilir.

Pod- ön eki

Pod-, Lehçe fiil ön eklerinden sıkça görülenler arasındadır. *Pod* aynı zamanda Lehçede bir ilgeçtir. Ön ekkel anlamına geçmeden önce yine sıkça karşılaşılan ilgeç olarak anlamına bakıldığında bir benzerlik saptanır (Gaznevi, 2018, s. 280). *Pod* ilgecinin hareket fiili söz konusu olduğunda ‘altına’; bulunma bildiren fiil olduğunda da ‘altında’ anlamı vardır. Ön ek olarak *pod-* ise temelde cismin alt kısımlarında ifade edilen bir eylemi konumlandırma anlamı taşır: ‘alttan, alt kısımdan’ (Sękowska, 1986, s.105). Buradan hareketle *pod-* ön ekinin anlamsal açıdan ilgeç olan *pod* ile bir bağının olduğunu ifade etmek mümkün hâle gelmektedir. *Ciąć* ‘kesmek’ - *podciąć* ‘alttan kesmek’, *kleić* ‘yapıştırmak’ - *podkleić* ‘alttan yapıştırmak’, *położyć* ‘koyup yerleştirmek’ - *podłożyć* ‘altına yerleştirmek’, *kreślić* ‘çizmek’ - *podkreślić* ‘altını çizmek’, *zamoknąć* ‘ıslanmak’ - *podmoknąć* ‘alttan ıslanmak’, *oprzeć* ‘dayamak’ - *podeprzeć* ‘alttan destek sağlamak’, *napisać* ‘yazmak’ - *podpisać* ‘altına soyadını yazmak, altına imza atmak’ çok sık karşılaşılan fiillerden yalnızca birkaçıdır.

Pod- ön eki kendi içinde iki zıt anlam içermesi bakımından ilk ve tek ön ektir. Tahmin edildiği üzere diğer işlevi yukarıya doğru bir eylemin olmasıdır. Bu noktada, bir önceki kısımda işlenen anlam ile burada belirtilen anlam arasındaki farkın nasıl ayırt edileceği sorusu sorulabilir. Yanıtı oldukça basittir. Neyse ki ne yukarıda verilen fiiller bu anlamı veren fiil grubunda yer alır, ne de bu gruptaki fiiller yukarıya dahil edilebilir. Bir başka deyişle bu iki grup arasında tek bir ortak fiil dahi yoktur. *Ciągnąć* ‘çekmek, sürümek’ - *podciągnąć* ‘yukarı sürümek’, *polecieć* ‘uçmak’ - *podlecieć* ‘uçuşa geçmek, havalanmak’, *gnać* ‘eğmek’ - *podgnać* ‘yukarı eğmek’, *pójść* ‘gitmek’ - *podejść* ‘çıkma, tırmanmak’, *nieść* ‘taşımak’ - *podnieść* ‘yukarı kaldırmak’, *rzucić* ‘fırlatmak’ - *podrzucić* ‘havaya fırlatmak’, *związać* ‘bağlamak’ - *podwiązać* ‘alttan bağlayarak yukarı kaldırmak’, *wiać* ‘(rüzgâra ilişkin) esmek’ - *podwiać* ‘eserek havalandırmak’ fiillerine bakılırsa yukarıda sıralanan fiillerden çok farklı olduğu anlaşılır.

Bir sonraki işlevi yaklaşmayı bildirmesidir. Yaklaşma eylemi olduğu için bir yönelme söz konusu olduğu açıktır. Lehçede yönelme ifade eden *do, na, przed, pod* gibi birtakım ilgeçler vardır ki, burada çok önemli bir detay ortaya çıkmaktadır. *Pod-* ön eki bu anlamıyla kullanıldığında, tümce içinde yön bildiren ilgeçlerin kullanımını zorunlu hâle getirmektedir.

“*Pod-* ön ekli türetmeler için karakteristik olan şey, ilgeç içermeyen tümcelerde yer almamalarıdır. *Podbiegl ulicą.* ‘Caddeden koştu.’ ya da *podprowadzić kogo aleją* ‘birisini ağaçlı yoldan götürmek’” gibi söylemler eksik kalmaktadır ve ek olarak yönelme durumu niteleyicileriyle tamamlanmaları gerekmektedir. Örneğin: *podbiegl ulicą (dokąd?) pod dom* (caddeden -*nereye?*- eve koştu); *podprowadzić kogo (dokąd?) do domu aleją.* ‘birisini ağaçlı yoldan -*nereye?*- eve götürmek’. Dahası, bu ön ek çok yönlü hareket fiillerinden türetmeler gerçekleştirmez. Böylece, kullanımı söz dizimi açısından zorunlu olan yönelme bildiren mekân belirteçleri (her ne kadar *pod-* ön ekiyle

türemiş eylemler bu yönelme anlamı hâlihazırda içeriyor olsa da) her zaman ilgeç ile ifade edilir” (Kudra, 1993, s. 36).

Biec ‘koşmak’ - *podbiec* ‘koşarak yaklaşmak’, *pojść* / *pojechać* ‘yürüyerek / araçla gitmek’ - *podejść* / *podjechać* ‘yaklaşmak’, *polecieć* ‘uçmak’ - *podlecieć* ‘uçarak yaklaşmak’, *plynąć* ‘yüzmek’ - *podplynąć* ‘yüzerek yaklaşmak’, *skoczyć* ‘olduğu yerde zıplamak’ - *podskoczyć* ‘zıplayarak yaklaşmak’, *toczyć* ‘yuvarlamak’ - *podtoczyć* ‘yuvarlayarak yaklaştırmak’ fiillerinin geçtiği tümcelere bakıldığında mutlaka yer-yön ilgeçlerinin kullanıldığı görülür.

Bunların dışında *pod-* eylemin gizlice, sinsice, el altından ya da ahlaki açıdan ayıp karşılanacak biçimde yapıldığına işaret eder (Terminińska, 2001, s. 293). Bu fiillerin nesnelere hayvanlar da olabilir. Hayvanlara yönelik yapılacak eylemlerde de amaç yine onları ürkütmeden, kaçırmadan, onlara tehlikeyi hissettirmeden yapmaktır. *Brać* ‘almak’ - *podebrać* ‘gizlice almak’, *pojść* ‘gitmek’ - *podejść* ‘saldırmak ya da gizlice izlemek için sinsice yaklaşmak’, *zjeść* ‘yemek yemek’ - *podjeść* ‘birisinin yiyeceğini gizli gizli yemek’, *powiedzieć* ‘söylemek’ - *podpowiedzieć* ‘sessizce, belli etmeden söylemek’, *obejrzeć* ‘izlemek’ - *podejrzeć* ‘gizlice izlemek’, *popatrzeć* ‘bakmak’ - *podpatrzeć* ‘gizlice bakmak’, *pytać* ‘sormak’ - *podpytać* ‘sezdirmeden, dolaylı sormak’, *rzucić* ‘fırlatmak’ - *podrzucić* ‘gizlice bırakmak’, *sluchać* ‘dinlemek’ - *podsluchać* ‘gizlice dinlemek’ fiilleri *pod-*’un işlenen anlamını en iyi yansıtan fiillerdendir.

Son işlevi olarak eylemin biraz, bir dereceye kadar yapıldığına yönelik bilgi aktardığını eklemek gerekir. *Pod-* ön eki eklendiği fiile eylemin az verimli yapıldığı veya tam bir biçimde yapılmadığı anlamı katar. Sözcük anlamı olarak katkısı ‘az’, ‘biraz’, ‘kısmen’, ‘bir dereceye kadar’dır (Sękowska, 1986, s. 108). *Ukraść* ‘çalmak’ - *podkraść* ‘birazını çalmak’, *ładować* ‘yük yüklemek’ - *podładować* ‘biraz yüklemek’, *zniszczyć* ‘zarar vermek’ - *podniszczyć* ‘bir dereceye kadar zarar vermek’, *ugotować* ‘pişirmek’ - *podgotować* ‘hafif pişirmek’, *upiec* ‘kızartmak’ - *podpiec* ‘biraz kızartmak’, *otruć* ‘zehirlenmek’ - *podtruć* ‘hafif zehirlenmek’, *zestarzyć się* ‘yaşlanmak’ - *podstarzyć się* ‘biraz yaşlanmak’, *ususzyć* ‘kurutmak’ - *podsuszyć* ‘kısmen kurutmak’ gibi fiiller söz konusu anlamı aktaran fiil grupları arasındadır.

Prze- ön eki

Lehçede en önemli fiil ön eklerinden bir diğeri *prze-*’dir. Fiziksel alanda bir hareket olduğunda *prze-* ön ekli fiillerle çok sık karşılaşılır. Bu tür fiiller hareketin bir alanın özellikle “üzerinden, içinden, bir ucundan diğerine, karşısına” geçmek suretiyle gerçekleştiğini vurgular (Przybylska, 2006, s. 187). *Prze* aynı zamanda ilgeç olarak da işlev görüp “-DEN, boyunca” anlamına karşılık gelir. Sınırları olan bir alandan geçmek ya da iki farklı alan arasında kalan bir nokta üzerinden geçmek eylemi söz konusu olduğunda fiille birlikte çoğu zaman *przez* ilgeci kullanılır (*przejeżdż przez jezdnię* ‘caddede karşıdan karşıya geçmek’, *przeskoczyć przez strumy* ‘akıntının üzerinden zıplamak’, *przeciskać się przez tłum* ‘kalabalığın içinden ite kaka geçmek’ vb.). *Pod-* ön ekinin ilgeç olan *pod* ile anlamsal bağının olması gibi *prze-* ön eki ile *przez* ilgeci arasında da bir bağ vardır. Söz konusu bağ *przez* ilgeci ile zorunlu olarak kullanılan, çaprazlama geçme eylemi bildiren ön ekli fiillerde görülür (Wierzbicka-Piotrowska, 2020, s. 483). Bu anlama ilişkin olarak *biec* ‘koşmak’ - *przebiec* ‘bir yer üzerinden, içinden koşmak’, *cieknąć* ‘sızmak, akmak’ - *przebiec* ‘bir yerden sızmak’, *pójść* / *pojechać* ‘yürüyerek / araçla gitmek’ - *przejeżdż* / *przejechać* ‘bir yer üzerinden geçmek, bir yer üzerinden geçerek gitmek’, *polecieć* ‘uçmak’ - *przelecieć* ‘bir yer üzerinden uçmak’, *popłynąć* (gemiye, insana ilişkin) yüzmek - *przeplłynąć* ‘belirli bir yer üzerinden geçerek yüzmek’ *rzucić* ‘fırlatmak’ - *przerzucić* ‘bir şeyin üzerinden atmak’, *skoczyć* ‘zıplamak’ - *przeskoczyć* ‘bir yer üzerinden zıplamak’, *strzelić* ‘ateş etmek’ - *przestrzelić* ‘(mermiye ilişkin olarak) ateş ederek bir noktanın içinden geçip gitmek, delmek’ fiilleri örnek niteliğinde sunulabilir.

Ayrıca *prze-* nitelik olarak normal sınırları aşma bilgisini de verir. Niteliđin belirlenen standartlara göre çok yüksek boyutlarda olması, standart boyutları aşması elbette negatif bir durum olarak deđerlendirilebilir. Bu deđerlendirme işleme ya da sürece maruz kalan nesneye ilişkindir (Grochowska, 1979, s. 68). Bu grup içinde yer alan fiillerin nesnelere belirtilen eylem sonucu biçimsel, tatsal, boyutsal gibi niteliksel bağlamda arzu edilmeyen sonuçlarla karşılaşılır. *Cenić* ‘deđer vermek’ - *przecenić* ‘geređinden fazla deđer vermek’, *ciężyc / ładować* ‘yük yüklemek’ - *przeciążyć / przeladować* ‘haddinden fazla yük yüklemek’, *pochwalić* ‘övmek’ - *przechwalić* ‘çok fazla övmek’, *ugotować* ‘pişirmek’ - *przegotować* ‘tadı ve besin deđerleri bozulacak derecede çok pişirmek’, *zjeść* ‘yemek yemek’ - *przejeść się* ‘çok fazla yemek’, *nakarmić* ‘beslemek’ - *przekarmić* ‘çok fazla beslemek’, *lać* ‘akıtmak’ - *przelać* ‘taşımak’, *zmoknąć* ‘ıslanmak’ - ‘sırılsıklam olmak’ örneklerine bakıldığında *prze-*’nin bu işlevi ile *do-*’nun eylemin dođal sonuna kadar ulařtırıldığı, tümüyle, tam bir biçimde, sonuna dek yerine getirildiđine ilişkin ek bilgi veren anlamları karşılaştırıldığında, bu iki ön ek arasında anlamsal açıdan farkın olduđu *do-* ön ekinde herhangi bir olumsuzluktan söz edilemeyeceđini belirtmekte yarar görölmektedir.

Fiilin belirttiđi eylemin belirli bir süreyi kapsadıđı anlamı katan *prze-*’den de söz edilmelidir. Bu tür eylemler anlık deđil, süreklilik gerektiren eylemler olmak zorundadır. Eylemin süreklilik gerektiren nitelikte olmasına bađlı olarak tümce içinde bu sürenin ne / ne kadar olacađına ilişkin zaman ifadesinin varlıđı bu tür fiiller için en önemli kuralların başında gelir (Przybylska, 2006, s. 140). Böylelikle bu tür fiillerin herhangi bir zaman bildiren ifade olmaksızın kullanılmasının yanlıř olacađı rahatlıkla söylenebilir: *biec* ‘kořmak’ - *przebiec* ‘belirli süre kořmak’, *pójść / jeździć* ‘yürüyerek / araçla gitmek’ - *przechodzić / przejeździć* ‘belirli süre bir ilerlemek’, *poczekać* ‘beklemek’ - *przeczekać* ‘belirli süre beklemek’, *leżeć* ‘uzanmak, yatmak’ - *przeleżeć* ‘belirli süre uzanmak’, *myśleć* ‘düşünmek’ - *przemysleć* ‘belirli bir süre düşünmek’, *plakać* ‘ađlamak’ - *przeplakać* ‘belirli süre ađlamak’, *popłynąć* ‘yüzmek’ - *przepłynąć* ‘belirli süre yüzmek’, *szużyć* ‘hizmet vermek’ - *przeszużyć* ‘belirli dönem hizmet vermek’, *spać* ‘uyumak’ - *przespać* ‘belirli süre uyumak’. Bu gruptaki fiillerin anlamlarına “belirli bir süre ...” gibi açıklama yapılmıřtır. Ancak diđer dillere tam çevirisi elbette bu şekilde deđildir. “Belirli süre” ifadesiyle yapılan açıklamalar tümce içinde mutlaka yer alacak olan, eylemin sürekliliđini gösteren zaman diliminin temsili karşılıđıdır.

Son işlevi eylemi dönüşüme uğratarak yineleme anlamı katmasıdır. Eylem yeniden yapılacaktır ancak bu eylem önceki yapılandan farklı bir biçimde olacaktır (Wiśnicki, 2009, s.143). *Od-* eki incelenirken eylemin tekrarlanacađını vurgulayan işlevine yer verilmiřti. Ancak tekrarlanma sırasında nesnenin nitel ve nicel özelliklerinde herhangi bir deđişikliğe yol açılmadıđının, bir önceki formunun dışına çıkılmadıđının altı özellikle çizilmiřti. Yakın gibi görünen *prze-*’nin tekrarlanma işlevinde ise farklı bir biçimde tekrarlanma söz konusudur. *Lać* ‘akıtmak’ - *przelać* ‘bir kaptan diđerine akıtmak’, *pomalować* ‘boyamak’ - *przemalować* ‘farklı bir renge yeniden boyamak’, *ufarbować* ‘renklendirmek’ - *przefarbować* ‘farklı biçimde yeniden renklendirmek’, *uksztaltować* ‘biçim vermek’ - *przekształcić* ‘dönüřtürmek’, *skomponować* ‘bestelemek’ - *przekomponować* ‘yeniden besteleyerek deđişiklik yapmak’, *umebłować* ‘mobilya döřemek’ - *przemebłować* ‘mobilyaları farklı biçimde döřemek’, *zakwalifikować* ‘niteliđine göre sınıflandırmak’ - *przekwalifikować* ‘farklı bir sınıfa dâhil etmek’, *zbudować* ‘inřa etmek’ - *przebudować* ‘farklı biçimde yeniden inřa etmek’ şeklinde nesnede bir dönüşüm yaşanır ve buna bađlı olarak önceki biçimiyle mevcut biçimi arasında farklılıklar açıkça görölmektedir.

Przy- ön eki

Sıradaki inceleme konusu olan Lehçe fiillerin başında görülen ek *przy-* ön ekidir. Sözlük yazarları söz konusu ekin basit fiile sekiz farklı anlam kattığı konusunda fikir birliği sağlamıştır (Witkowska-Gutkowska, 1978, s. 109). Ancak başlı başına yeterince karmaşık konu olan ön ekli fiilleri daha anlaşılır kılmak adına çok sık karşılaşılmayan anlam grupları çalışmaya dahil edilmemiştir. *Biegnąc* ‘koşmak’ - *przybiegnąc* ‘koşarak gelmek’, *być* ‘olmak’ - *przybyć* ‘gelmek’, *frunąc* ‘-kuş, böcek, top vb.- uçmak, havalanmak’ - *przyfrunąc* ‘uçarak gelmek’, *pójsć / pojechać* ‘yürüyerek / araçla gitmek’ - *przyjść / przyjechać* ‘gelmek’, *polecieć* ‘uçmak’ - *przylecieć* ‘uçarak gelmek’, *wolać* ‘seslenmek, çağırmak’ - *przywolać* ‘yanına gelmesi için çağırmak’ gibi nispeten daha sık görülen anlamlardan biri fiziki uzamda hedef noktaya yaklaşmayı veya varmayı bildirmesidir. Elbette bu anlamı yalnızca hareket fiillerini kapsamaz. *Chylić* ‘eğmek’ - *przychylić* ‘eğerek yaklaştırmak’, *ciągnąc* ‘çekmek, sürümek’ - *przyciągnąc* ‘çekerek yaklaştırmak, getirmek’, *dźwignąc* ‘taşımak’ - *przydźwignąc* ‘taşıyarak bir yere ulaştırmak’, *nieść* ‘taşımak’ - *przynieść* ‘(taşıyarak) getirmek’, *wieść* ‘götürmek’ - *przywieść* ‘getirmek’ gibi farklı fiil gruplarıyla da kullanılabilir.

İncelenen fiillere ilişkin dikkatleri çeken bir durum vardır. ‘Gelmek’ anlamını taşıdığı için adın yalnızca yönelme durumuyla kullanılması gerektiği yönünde kesin bir kural yoktur.

Przy- ön ekli türemiş sözcük kombinasyonları arasında sözcüğün bizzat anlamı olan, yönelme durumunun (adlatif)³ zitti yönünde, yani çıkma durumu (ablatif) ile bir arada görülmesi ilginçtir. Çıkma durumu aynı anda yönelme durumuyla kullanılsaydı, bunda ilginç olan bir şey olmazdı. Örneğin *przyjść do domu ze szkoły* ‘okuldan eve gelmek’. Ancak, yalnızca çıkma durumu bildiren yer-yön ilgeci ile kullanıldığı da sıkça görülür. Örneğin *przyjść ze szkoły* ‘okuldan gelmek’ (Kudra, 1993, s. 43).

Konu olan ekin diğer işlevi eylemin biraz, bir noktaya kadar, hafif, kısmen, yüzeysel yapıldığını bildirmesidir. *Przy-* ön ekli bazı fiiller bitmemişlik görünüşü belirtip eylemin başından sonuna kadar yapılmadığı yönünde ek bir bilgi katarak anlamı değiştirir (Witkowska-Gutkowska, 1978, s. 116). Aslında bu başlık altında toplanan ön ekli fiiller bir anlamda derece bildiren niteliktedir:

<i>bieleć</i>	‘beyazlamak’ - bitmemişlik görünüşü içeren fiil
<i>przybieleć</i>	‘biraz/hafif beyazlamak’ - bitmişlik görünüşü içeren fiil
<i>zbieleć</i>	‘beyazlamak’ - bitmişlik görünüşü içeren fiil
<i>siwieć</i>	‘ağarmak’ - bitmemişlik görünüşü içeren fiil
<i>przysiwieć</i>	‘biraz/hafif ağarmak’ - bitmişlik görünüşü içeren fiil
<i>zsiwieć</i>	‘ağarmak’ - bitmişlik görünüşü belirten fiil.

Fiillerin basit hâldeki bitmemiş ve bitmişlik görünüşü içeren biçimleri arasındadır. Bu anlam çerçevesinde yukarıdaki fiillere *schnąc* ‘kurumak’ - *przysychać* ‘biraz kurumak’, *ucichnąć* ‘sessizleşmek’ - *przycichnąć* ‘biraz sessizleşmek’, *uciąć* ‘kesmek’ - *przyciąć* ‘kısaltmak’, *usmażyć* ‘kızartmak’ - *przysmażyć* ‘kıs süreliğine kızartarak hafif kahverengi ton vermek’, *zabrudzić* ‘kirletmek’ - *przybrudzić* ‘biraz kirletmek’, *zamknąć* ‘kapatmak’ - *przymknąć* ‘-kapatırken- aralık bırakmak’, *zgasić* ‘ateşi söndürmek’ - *przygasić* ‘kısmen söndürmek’ fiilleri eklenebilir. Nitel bağlamda eylemin bir dereceye kadar gerçekleştiği bilgisini veren *przy-* ön eki, o eylemin aynı zamanda kısa süreliğine yapıldığını da bildirir. Temelde eylemin sonuna dek yerine getirilmediği anlamını vurgulayan bu ekin *kleknąć* ‘diz

³ (Leh. *adlatywny*). Yapılan araştırmalar sonucu bu dil bilimsel terime karşılık gelen Türkçe bir terim bulunamamıştır. Lehçede bu terim yönelme durumunu bildirir.

çökmek' - *przykleknąć* 'bir anlığına çökmek', *siąść* 'oturmak' - *przysiąść* 'kısa süreliğine oturmak', *stanąć* 'durmak' - *przystanąć* 'bir anlığına durmak', *zamilknąć* 'susmak' - *przymilknąć* 'bir an sessiz kalmak' şeklinde zamansal açıdan ele alındığında ise böyle bir anlam katması anlaşılır bir durum olarak karşılanmalıdır.

Anlam olarak bir araya getirme işlevi de olan *przy-* eki, bu işleviyle birlikte akıllara *przy* ilgecini getirir. Çünkü çeşitli kullanım alanlarına sahip *przy* ilgecinin bir kişi ya da nesnenin konum olarak başka bir kişi ya da nesnenin çok yakınında, bitişiğinde bulunduğunu vurgulamak amacıyla kullanılması çok sık görülen bir durumdur. Aşağıda sıralanacak olan fiillerin baş kısmında görülen *przy-* ön eki de birden fazla cismi birbirine tutturma, yapıştırma ya da birleştirerek bir bütün haline getirme anlamına gelir. Bu yönüyle ilgeçle bağlantısı olan bir diğer ön ek olma özelliği kazanır. *Ubić* 'vurmak' - *przybić* 'çivi ile bir şeye tutturmak', *skrećić* 'çevirmek, döndürmek' - *przykrećić* 'vidayla tutturmak', *zmarznąć* 'donmak' - *przymarznąć* '(dondurucu soğuk nedeniyle) yapışmak', *rosnąć* 'büyümek, uzamak' - *przyrosnąć* 'uzayarak, tutunmak', *schnąć* 'kurutmak' - *przysychać* 'kuruyarak yapışmak', *sznurować* 'ip bağlamak' - *przysznurować* 'iple tutturmak', *uszyć* 'dikmek' - *przyszyć* 'dikerek tutturmak', *śrubować* 'vidalamak' - *przysrubowywać* 'vidayla tutturmak', *wiązać* 'ip, halat, kravat vb. bağlamak' - *przywiązywać* 'bir şeyi ipe, halatla vb. bağlamak' fiilleri ilgeçle anlamsal bağlantısını en iyi biçimde yansıtmaktadır.

Nesneye fiziksel baskı uygulayan *przy-* söz konusu olunca nesnenin biçiminde iyi ya da kötü anlamda bir değişiklik meydana gelir. *Cisnąć* 'bastırmak' - *przycisnąć* 'ağırlıyla zarar vermek', *deptać* 'üzerine basmak' - *przydeptać* 'çiğnemek', *pognieść* 'ezmek' - *przygnieść* 'tahrip edecek ya da öldürecek derecede ezme', *siąść* 'oturmak' - *przysiąść* 'oturarak ezme', *stłuc* 'kırmak, ufalamak' - *przytłuc* 'vurarak ezme' gibi baskı, yüklenme sonucu nesnede ezilme, tahrip olma, bütünden ayrılma gibi biçim bozukluğu; *wygładzić* 'düzleştirmek' - *przygładzić* 'eliyle hafif bastırarak düzleştirmek', *klepnąć* 'sıvazlamak' - *przyklepnąć* 'bastırarak düzleştirmek' gibi de tam zıttı yönde, yani bozuka veya kırılıksa düzelme olduğu gözlemlenir.

Son olarak ekleme bildiren *przy-* eki incelemeye dahil edilmelidir. Yukarıda yanı başına, yanına doğru bir eylem ifade eden *przy-* ele alındığından akıllara söz konusu ekleme eyleminin mevcut nesnenin yalnızca yan tarafına doğru mu yapıldığı, yalnızca yatay olarak bir eklemenin söz konusu olup olmadığı sorusu gelebilir. Kesin olarak tek yönde bir eklenme kuralından söz edilemez. *Zbudować* 'inşa etmek' - *przybudować* 'ilaveten inşa etmek' gibi genişletmeyi vurgulayan bir anlamı vardır. *Pokroić* 'doğramak' - *przykrojać* 'doğrayarak eklemek', *położyć* 'koymak, yerleştirmek' - *przyłożyć* 'ilaveten koymak', *posadzić* 'bitki dikmek' - *przysadzić* 'ilaveten bitki dikmek', *rzucić* 'fırlatmak' - *przyrzucić* 'ilaveten atmak', *sytnąć* 'serpiştirmek' - *przysypać* 'ilaveten serpiştirmek' bu gruba dahil edilebilecek fiillerdir.

Roz- ön eki

Lehçede kullanımına sıklıkla başvurulmuş fiil ön eklerinden olan *roz-* her şeyden önce fiziki uzamda farklı yönlerle harekete işaret eder. *Roz-* ön eki eylem sonucunda nesnenin toplu halde bulunduğu tek bir merkezi çıkış noktasından birbirlerinden uzaklaşarak farklı yönlere dağıldığını ya da nesnenin çok daha fazla alanı kaplayarak ve böylece daha fazla alanı içine alarak boyutunun genişlediğini belirtir (Przybylska, 2011, s. 273). Bir yerde birikmiş / biriktirilmiş, belirli bir düzen içinde bulunan yaprak, çöp, kumun vb. nesnelerin farklı yönlerle savrulması sonucu aralarında boşluklar meydana gelecek şekilde mevcut biçimlerinin bozulması ve dağınık hâlde olması da *roz-* ekiyle belirtilir: *biec* 'koşmak' - *rozbiec się* 'koşarak dağılmak', *pójsć* / *pojechać* 'yürüyerek / araçla gitmek' - *rozejść się* / *rozjechać się* 'farklı yönlerle gitmek', *dmuchać* / *wiać* 'esmek', *rozdmuchiwać* / *rozwiać* 'eserek dağıtmak', *polecieć* 'uçmak'

- *rozlecieć się* ‘farklı yönlere uçmak’, *nieść / wieźć* ‘taşımak’ - *roznieść / rozwieźć* ‘insan gücüyle / araçla taşıyarak farklı yerlere ulaştırmak’, *plynąć* ‘yüzmek’ - *rozplynąć* ‘yüzerek farklı yönlere gitmek’, *prowadzić* ‘taşımak, götürmek’ - *rozprowadzić* ‘farklı yönlere taşımak, götürmek’, *rzucić* ‘fırlatmak’ - *rozrzucić* ‘serpmek, saçmak’, *ślać* ‘göndermek’ - *rozesać* ‘farklı yerlere göndermek’, *wieszać* ‘asmak’ - *rozwiesić* ‘farklı yerlere asmak’ örneklerine bakıldığında hareket fiillerine ayrıca *się* dönüşlülük ekinin eklenmiş olması ayrıca göze çarpmaktadır.

Yukarıda incelenen fiillerden anlam bakımından çok fazla uzaklaşmadan *roz-* ön ekinin diğer anlamına geçilebilir. Söz konusu anlam fiziki bir alanda genişleme / yayılmadır. Yukarıdaki fiiller farklı yönlere doğru bir eylem belirtirken bir parça da olsa yayılmadan söz etmek mümkün hâle geldiği için aşağıda incelenecek fiillerin anlamı ile bir bağlantı kurulabilir. *Dłubać* ‘oymak’ - *rozdłubać* ‘oyarak deliği genişletmek’, *klepać* ‘tokmaklamak’, - *rozklepać* ‘tokmaklayarak yaymak, yassılaştırmak’, *przeć* ‘basmak, itmek’ - *rozprzeć* ‘genişletmek’, *smarować* ‘-krem, bal, tereyağı vb.- sürmek’ - *rozsmarować* ‘sürerek pek çok alana yaymak’, *wiercić* ‘delmek, sondalamak’ - *rozwiercić* ‘delerek genişletmek’, *zadąć* ‘üfleme’ - *rozdać* ‘şişirmek’, *zdeptać* ‘üzerine basmak’ - *rozdeptać* ‘çiğneyerek farklı yönlere yaymak, bulaştırmak’ fiilleri değinilen bağlantıyı yansıtır niteliktedir.

Pek çok kişiye ulaştırmayı bildirmesi *roz-* ön ekinin en önemli işlevleri arasındadır. Burada sıralanacak fiillerde verici-alıcı arasındaki ilişkiden söz edilebilir. Bu ilişki nesnenin fiziki ortamdaki hareketine benzer biçimde algılanabilir. Çünkü paylaşılan nesne, belirli bir çıkış noktasından belirlenen hedefe doğru yol seyreden nesne gibi, alıcıdan vericiye doğru bir rota çizer. Vericinin merkezde olduğu bu tablo, verilmesi planlanan şeyin öncelik olarak veren kişide olduğuna işaret eder, ardından alıcılar onu almak için yaklaşır ve farklı yönlere dağılarak verici kişiden uzaklaşırlar. Diğer bir durumda ise vericiler, alıcıların yanına gitmek üzere farklı yönlere gider ve nesneyi ulaştırır (Przybylska, 2011, s. 278-279): *dać* vermek - *rozdać* ‘dağıtmak’, *gadać* ‘sohbet etmek’ - *rozgadać* ‘-konuşma diline özgü- yaymak’, *krzyknąć* ‘bağırarak’ - *rozkrzyknąć* ‘yaymak, duyurmak’, *napisać* ‘yazmak’ - *rozpisać* ‘ilgili kişiler için metnin kopyasını yazmak’, *paplać* ‘boşboğazlık etmek’ - *rozpaplać* ‘-konuşma diline özgü- yumurtlamak’, *plotkować* dedikodu yapmak - *rozplotkować* ‘dedikoduyla yaymak’, *powiedzieć* ‘söylemek’ - *rozpowiedzieć* ‘yaymak’, *pożyczyć* ‘ödünç vermek’ - *rozpożyczyć* ‘pek çok kişiye ödünç vermek’, *wylosować* ‘kura çekmek’ - *rozlosować* ‘kura çekerek bölüştürmek’ örnekleri göstermektedir ki, her durumda tek bir merkezden farklı yönlere dağılma, farklı kişiler veya birden fazla nesne mevcuttur. Ayrıca yalnızca somut bir nesne değil, aynı zamanda herhangi bir bilginin, haberin, duyurunun belirli bir kaynaktan farklı kişilere yazıyla veya sözle yayılması, aktarılması ya da dağılması da yine bu gruba dâhil edilebilmektedir.

Pek çok parçaya ayırmayı veya ayrılmayı bildirmesi, *roz-* ekinin en önemli işlevlerinden biridir. Bu işlevi itibarıyla bu grupta toplanan *roz-* ön ekli fiiller birden fazla parçaya ayrılması ve farklı yönlere dağılması bağlamında önceki başlıklara benzerlik gösterir. Bu fiiller *ubić* ‘vurmak’ - *rozbić* ‘parçalara ayırmak, kırmak’, *drzeć* ‘yırtmak’ - *rozdrzeć* ‘yırarak parçalara ayırmak’, *gryźć* ‘ısırmak’ - *rozgryźć* ‘ısırarak parçalamak’, *paść* ‘düşmek, devrilmek’ - *rozpaść się* ‘parçalanmak’, *piłować* ‘testereyle kesmek’ - *rozpiłować* ‘testereyle keserek parçalara ayırmak’, *porząbać* ‘kesmek, doğramak’ - *rozrząbać* ‘keserek pek çok parçaya ayırmak’, *rwać* ‘yolmak’ - *rozerwać* ‘yolarak parçalamak’, *uciąć* ‘kesmek’ - *rozuciąć* ‘keserek parçalamak’, *walnąć* ‘sertçe vurmak’ - *rozwalić* ‘sertçe vurarak parçalara ayırmak’, *wziąć* ‘almak’ - *rozebrać* ‘dağıtmak’, *zdeptać* ‘üzerine basmak’ - *rozdeptać* ‘çiğneyerek parçalara ayırmak’, *złamać* ‘kırmak’ - *rozłamać* ‘kırarak pek çok parçaya ayırmak’ gibi önce bütün ve tek bir yerde olan nesnenin bütünlüğünü kaybedip birden fazla parça haline geldiğini ve bu parçaların da birbirinden uzaklaşarak merkezden farklı yönlere dağıldığını bildirir.

Roz- ön ekinin sıkça karşılaşılan sıradaki anlamı bir zıtlık içermesidir. Bu anlamı itibariyle ek bir bilgi katmak yerine, fiile bambaşka yönde bir anlam verir (Gaznevi, 2018, s. 445). Basit fiilin sahip olduğu anlam, *roz-* ön ekiyle birlikte dönüşerek tam zıttına çevrilir. *Dwoić* 'ikiye katlamak' - *rozdwoić* 'ikiye bölmek', *skręcić* 'sarmak, dolamak' - *rozskręcić* '-dolanmış şeyi- düzleştirmek', *ładować* 'yük yüklemek, şarj etmek' - *rozładować* 'yükü boşaltmak, şarjı bitirmek', *połączyć* 'birleştirmek, -iletişim- bağlantı kurmak' - *rozłączyć* 'ayrılmak, -iletişim- bağlantı kopmak', *zapakować* 'valiz hazırlamak, paketlemek' - *rozpakować* 'valizi boşaltmak, paketten çıkarmak', *ubrać* 'kıyafet giydirmek' - *rozebrać* 'kıyafetini çıkarmak', *zasznurować* '-ayakkabı, kıyafet vb.- ipini bağlamak' - *rozsznurować* 'ipini çözmek', *zaszyfrować* 'şifrelemek' - *rozszyfrować* 'şifreyi, gizli olanı çözmek', *zgiąć* 'eğmek' - *rozgiąć* 'düzeltmek', *zmontować* 'monte etmek' - *rozmontować* 'sökme' örnekleriyle fiilin ön ek almadan önceki anlamının ön ek aldıktan sonraki anlamla tümüyle, taban tabana zıt oluşu ortaya koyulur.

Sıradaki işlevi ise anlamı kuvvetlendirme yönündedir. Aslına bakılırsa bu işlevi bağlamında ele alındığında *roz-* derece bildiren bir ön ek olarak kabul edilebilir. *Gadać* 'sohbet etmek' - *rozgadać się* 'gereksiz yere çok konuşmak', *gotować* 'pişirmek, kaynatmak' - *rozgotować* 'çok fazla pişirme veya kaynatma sonucu parçalanmak, yumuşamak', *zagrać* '-iskambil, şans, spor dallarında vb.- oyun oynamak' - *rozegrać się* 'kendini oyuna kaptırmak', *kochać* 'sevmek' - *rozkochać się* 'delice sevmek', *kupić* 'satın almak' - *rozkupić* '-özne çoğul olmak durumundadır- tümünü satın almak', *pomodlić* 'ibadet etmek' - *rozmodlić się* 'kendini ibadete kaptırmak', *myśleć* 'düşünmek' - *rozmyślać* 'etraflıca düşünmek', *spać* 'uyumak' - *rozspać się* 'derin uykuya dalmak' örneklerinde olduğu gibi basit fiilin anlamı ön ekle birlikte evrilerek yoğunluk açısından olabilecek en üst seviyeye ulaşmıştır.

Son olarak *roz-* eki, fiilin belirttiği eylemin başladığını ifade eder. Bu fiiller genel olmakla birlikte daha çok sese ilişkin fiil grubunda toplanır. Türevin tanımında ise kesin bir biçimde basit fiilden yararlanır. Kısaca özetlemek adına basit fiil olarak *plakać* 'ağlamak' fiili üzerinden örneklendirilecek olursa, işlenen konu çerçevesinde ondan türeyen *rozplakać się* fiili ele alınmalıdır. *Rozplakać się* fiilinin tanımı şu şekildedir: *zacząć plakać* 'ağlamaya başlamak'. Aşağıda toplanan tüm türemiş ön ekli fiillerin tanımında bu şekilde türediği basit fiilden yararlanıldığı görülür. *Kaszlnąć* 'öksürmek' - *rozkaszlać się* 'derinden öksürmeye başlamak', *kolysać* 'sallamak' - *rozkolysać się* 'sert biçimde sallanmaya başlamak', *krzyknąć* 'bağırarak' - *rozkrzyzyczyć się* 'bağırarak başlamak', *migotać* 'ışıldamak, yanıp sönmek' - *rozmigotać* 'ışıldamaya, yanıp sönmeye başlamak', *wypić* 'içmek' - *rozpić się* '-kötü alışkanlık olarak- alkol içmeye başlamak', *zadzwonić* '-çan, telefon, alarm vb.- çalmak, *rozdzwonić się* 'çalmaya başlamak', *zaśpiewać* 'şarkı söylemek' - *rozśpiewać się* 'şarkı söylemeye başlamak', *zatańczyć* 'dans etmek' - *roztańczyć się* 'dans etmeye başlamak' örneklerinde dikkatleri çeken en önemli nokta, fiilin ön eksiz biçiminde *się* dönüşlülük eki görülmezken türevde söz konusu ekin yer almasıdır.

W- ön eki

W- ön ekli fiiller en çok da içeriye doğru bir eylem ifade eder. Buraya kadar bazı ön eklerin ilgeçlerle olan bağlantısı vurgulanmıştı. *W-* ön ekinin de benzer biçimde anlamsal açıdan *w* ilgeciyle bir ilişkisi vardır. Çünkü ilgeç olan *w* lokatif -bulunma durumu- bildirir. Ön ek olarak *w-* da fiile genelde *biec* 'koşmak' - *wbiec* 'içeriye koşmak', *lać* 'akıtmak' - *wlać* 'içine akıtmak', *ciągnąć* 'çekmek, sürmek' - *wciągnąć* 'içeri doğru çekmek', *ładować* 'yük yüklemek' - *władować* 'bir şeyin içine yük yüklemek', *odetchnąć* 'nefes alıp vermek' - *wdychać* 'nefes almak', *pójść / pojechać* 'yürüyerek / araçla gitmek' - *wchodzić / wjechać* 'içeri girmek', *położyć* 'koymak, yerleştirmek' - *włożyć* 'içine yerleştirmek', *nieść* 'taşımak' - *wnieść* 'taşıyarak içeri yerleştirmek', *sygnąć* 'serpiştirmek' - *wsypać* 'bir şeyin içine serpiştirmek', *zapłacić* 'ödemek' - *wplacić* 'para yatırmak' örneklerinde olduğu gibi içeriye doğru yönelme anlamı katar.

Wy- ön eki

Dışarıya doğru gerçekleşen bir eylem bildirmesi bağlamında *wy-* ön eki ile yukarıda incelenen içeriye doğru eylem bildiren *w-* ön eki arasında anlamsal karşıtlık göze çarpar.

Söz konusu ek, bir yerden ablatif durum bildirir ve hareket halindeki nesne aracılığıyla herhangi bir alanın terk edilmesine işaret ederek, ayrılma bildiren yer-yön belirteciye zemin hazırlar. Bununla birlikte, eylemin alansal amacına işaret ederek, yönelme (adlatif) anlamı da içerir: *wyjechać do Londynu*. Bu, bir alanın terk edildiği ve Londra'ya doğru yola çıkıldığı anlamına gelir (Kudra, 1993, s. 50).

Kısacası, yönelme bildiren ilgeçlerle birlikte kullanıldığı da görülür. Ancak tümcenin vurgusu, belirlenen hedef noktasına ulaşmak için bulunulan noktadan ayrılmaktır. Bu anlamı *biec* 'koşmak' - *wybiec* 'koşarak çıkmak', *ciąć* 'kesmek' - *wyciąć* 'keserek çıkarmak', *ciągnąć* 'çekmek, sürmek' - *wciągnąć* 'çekerek çıkarmak', *dmuchać* 'üfleme' - *wydmuchnąć* 'üfleterek dışarı çıkarmak', *kreślić* 'çizmek' - *wykreślić* 'çizerek metinden bir parça çıkarmak', *lać* 'akıtmak' - *wylać* 'bir kaptan dışarı akıtmak', *nieść* 'taşımak' - *wynieść* 'taşıyarak çıkarmak', *pójść / pojechać* 'yürüyerek / araçla gitmek' - *wyjść / wyjechać* 'çıkarmak, ayrılmak', *plynać* 'yüzmek' - *wypłynąć* 'yüzerek ayrılmak', *pokroić* 'doğramak' - *wyrokroić* 'kesip çıkarmak', *spakować* 'paketlemek' - *wypakować* 'paketten çıkarmak' gibi hareket fiillerinin yanı sıra diğer fiil gruplarını da anlamları itibarıyla içine alır.

Zıtlık bildirmesi anlamıyla da *wy-* Lehçede en sık görülen ön eklerden biridir. Fiilin anlamını dönüştürmesi sonucu tümüyle zıt yönde bir anlam ifade eder. Yukarıda *w-* ile *wy-* ön eklerinin anlamca karşılaştırılması yapılmış, aralarında karşıtlık olduğu belirtilmişti. Bu çerçevede *wy-* ön ekinin ne tür fiilleri dönüştürerek zıt yönde anlamlar yarattığı sorusunun yanıtı ortadadır. Bu fiillerin çok büyük bir kısmını *w-* ön ekli fiillerin oluşturması hiç de şaşırtıcı olmayacaktır. *W- ≠ wy-* denklemi oluşturularak zıtlık bildiren *wy-* ön ekli fiiller yine 'dışarı doğru bir eylem' anlamı taşıdığından, yukarıdaki tüm fiiller bu kapsam içine dâhil edilebilir.

Son derece işlevsel sayılan *wy-* ön ekinin en önemli diğer anlamı eylemin sonuca ulaştırılmasıdır. Hedeflenen amacın, zaferin, kazanımın, başarının sağlanmasından söz edilebilir. Buradan hareketle *klócić się* 'münakaşa etmek' - *wyklócić się* 'münakaşa sonucu elde etmek', *losować* 'kura çekmek' - *wylosować* 'kurayla bir şey kazanmak', *modlić się* 'dua etmek' - *wymodlić* 'dua ederek edinmek', *myśleć* 'düşünmek' - *wymyśleć* 'düşünerek bulmak, uydurmak', *negocjować* 'müzakere etmek' - *wynegocjować* 'müzakereden olumlu sonuç elde etmek', *popatrzeć* 'bakmak' - *wypatrzeć* 'dikkatli bakarak keşfetmek, bulmak', *poprosić* 'ricada bulunmak' - *wyprosić* 'ricada bulunarak edinmek', *szukać* 'aramak, araştırmak' - *wyszukać* 'arayıp araştırarak bulmak', *walczyć* 'mücadele etmek' - *wywalczyć* 'mücadele ederek başarmak' fiillerine bakılırsa *wy-* ön ekli fiilleri ön ek almamış fiillerin anlamsal açıdan olumlu sonucu olarak değerlendirmek mümkün olacaktır. Aynı zamanda *wymodlić się* fiilinin yukarıda sunulan 'dua ederek edinmek' anlamının dışında 'uzun uzun dua etmek' anlamı da vardır. Öyleyse *wy-* ön ekinin eylemin niteliğini bildirmesi gibi son işlevinden söz edilebilir: *zmrozić* 'donmak' - *wymrozić* 'donarak heba olmak', *zniszczyć* 'tahrip etmek' - *wyniszczyć* 'öldürmek, yok etmek', *znudzić* 'bunaltmak, sıkmak' - *wynudzić* 'bezdirme', *pieścić* 'sevgi göstermek' - *wypieścić* 'üzerine titremek', *stać* 'ayakta dikilmek' - *wystać się* 'uzun süre dikilerek yorulmak', *tańczyć* 'dans etmek' - *wytańczyć się* 'dansa doymak', *pomalować* 'boyamak' - *wymalować* 'tüm boyayı bitirmek', *palić* 'tütün ürünü içmek, ateş yakmak' - *wypalić* 'tütün ürününün tamamını bitirmek, yanarak tümüyle harap olmak', *zjeść* 'yemek yemek' - *wyjeść* 'silip süpürmek' şeklinde örnekleri çoğaltmak mümkündür.

Za- ön eki

Hedef noktaya ulaşmayı bildirmesi en önemli işlevleri arasındadır. Diğer bazı ön ekler gibi *za* eki aynı zamanda fiile bitmemişlik görünüşü özelliği katan ektir. Bu yüzden anlamı değiştiren fiil ön eki ya da anlamı değiştirmeyen fiil görünüşüyle ilgili bir ek mi olduğu konusunda son derece yanıltıcı olan bir dil ögesidir. Ön ek olarak ele alındığında basit hâldeki fiile kattığı anlam, belirlenen noktaya ulaşma ya da bir şeyi hedeflenen yere ulaştırmaktır. *Biec* ‘koşmak’ - *zabiec* ‘koşarak varmak’, *blądzić* ‘dolunıp durmak’ - *zablądzić* ‘tesadüfen varmak’, *pójsć / zajechać* ‘yürüyerek / araçla gitmek’ - *zajść / zajechać* ‘bir yere varmak’, *polecieć* ‘uçmak’ - *zalecieć* ‘uçarak varmak’, *nieść* ‘taşımak’ - *zanieść* ‘taşıyarak bir yere ulaştırmak’, *popłynąć* ‘yüzmek’ - *zapłynąć* ‘yüzerek bir yere varmak’, *powędrować* ‘dolaşmak’ - *zawędrować* ‘dolaşarak varmak’ anlamıyla kullanılan *za-* ön ekli fiillerin yer aldığı tümcelerde hedef nokta da belirtilir.

Bir nesnenin üzerini kaplama, onu bir şeye bürüme anlamına geçildiğinde *za-* ekinin eylemin niteliğine yönelik bir anlamı olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Nesne veya alan her bir yanı kaplanmış, örtülmüş durumda olduğu için ilgeç olan *za* ile bir ilişki kurulabilir. Çünkü birden çok anlama sahip *za* ilgeci *za drogi* ‘çok pahalı’, *za długi* ‘çok uzun’, *za późno* ‘çok geç’ gibi sifata ve belirtece “haddinden fazla” anlamı yükler. *Dymić* ‘-duman- tütmek’ - *zadymić* ‘dumanla doldurmak’, *kurzyć* ‘toz kaldırmak’ - *zakurzyć* ‘toz kaplamak’, *lać* ‘dökmek’ - *zalać* ‘sıvıyla kaplamak’, *narysować* ‘çizmek’ - *zarysować* ‘çizgilerle bir şeyi kaplamak’, *pomalować* ‘boyamak’ - *zamalować* ‘boyayarak kapatmak’, *ukryć* ‘gizlemek’ - *zakryć* ‘kaplamak, kapatmak’ örnekleri eylemin yoğun biçimde gerçekleşmesine bağlı olarak kaplama, üzerini ya da önünü kapatma durumunu yansıtır.

Başka bir işlevi de eylemin başlama evresinde olduğunu bildirmesidir. *Za-* ön ekli başlangıç bildiren fiiller şöyle iki grup halinde incelenebilir:

- zaboleć* (ağrımaya başlamak), *zapachnieć* (koku saçmaya / yaymaya başlamak), *zamieszkać* (ikamet etmeye başlamak), *zakuleć* (topallamaya başlamak) gibi başlangıç bildiren, henüz başlamış bir eylem içeren fiiller,
- başlangıç anının vurgulanmasıyla kısa süreli olay ifade eden, sesle (akustikle) ilgili anlama sahip fiillerin neden olduğu (*zabeczeć* ‘melemek, acıklı ses çıkarmak, *zaciwierkać* ‘cıvıdamaya, kıkırdamaya başlamak’, *zaszczekać* ‘havlar gibi ses çıkarmak’, *zaturać* ‘birkaç kez ayakla yere vurarak ses çıkarmak) gibi türetmeler (Stawnicka, 2006, s. 3-4).

A maddesindeki fiiller, aşama niteliğindeki *başlamak* (*zaczynać / zacząć*) fiili ile ön eksiz fiilin mastar biçiminin birleşmesiyle eş değerdedir. Örneğin *zachorować* fiilinin ön eksiz biçimi ‘hasta olmak’ anlamına gelen *chorować*’tır. *Zachorować*’ın sözlük anlamı *zacząć chorować* ‘hastalanmaya başlamak’ biçimindedir. O halde *chorować* > *zachorować* fiillerinden hareketle eylemin başladığını vurgulayan *za-* ön ekli fiil ile basit fiil arasındaki türeme ilişkisi şu şekilde formüleleştirilebilir: *zachorować* = *zacząć chorować*. Bu fiilleri ayrıca başlamalı / girişmeli görünüş (Leh. *forma inchoatywna / formacja inchoatywna*) yani eylemin başladığını bildiren görünüş başlığı altında toplamak mümkündür.

Za- ekinin son anlamına geçildiğinde ilginç bir biçimde “öldürme, yok etme, ortadan kaldırma” gibi anlamlarla karşılaşılır. *Dusić* ‘boğmak’ - *zadusić* ‘boğarak öldürmek’, *dziobnąć* ‘gagalamak’ - *zadziobać* ‘gagalayarak öldürmek’, *zmęczyć* yorulmak - *zamięczyć* ‘ışkence ederek öldürmek’, *utonąć* ‘dibi boylamak, batmak’ - *zatonąć* ‘batarak ölmek’, *strzelić* ‘ateş etmek’ - *zastrzelić* ‘ateş ederek öldürmek’.

Görünen o ki, yok etme biçimi basit fiilin anlamında gizlidir. Yani basit fiilin bildirdiği eylem sonuna kadar yerine getirilerek kişi ya da hayvanın yaşamına son verilir.

Z- (s-, ś-) ön eki

Bir önceki ön ekle karıştırılmaması gereken z- ön ekinin işlevsellik yönünün çok fazla olmadığı söylenebilir. *Biec* 'koşmak' - *zbiec* 'aşağıya doğru koşmak', *ciągnąć* 'çekmek, sürmek' - *ściagnąć* 'aşağı çekmek', *frunąć* '-kuş, böcek, top vb.- uçmak' - *sfrunąć* 'uçarak alçalmak', *pójsć / pojechać* 'yürüyerek / araçla gitmek' - *zejść / zjechać* 'aşağı doğru ilerlemek', *lecieć* 'uçmak' - *zlecieć* 'alçalmak', *nieść* 'taşımak' - *znieść* 'aşağıya taşımak' şeklinde daha çok hareket fiilleri için kullanılan bu ön ekin yukarıdan aşağıya doğru bir eylem bildirmesi onun en karakteristik özelliğini oluşturur.

U- ön eki

Son olarak u- ön ekinin kattığı anlam, eylemin kısmen yapılmasıdır. Bu yönüyle tıpkı *nad-* ön eki gibi eylemin niteliğine yönelik ek bilgi katar. Tümce içindeki nesnenin bir parçasına, bir kısmına ilişkin bir eylem bildirir (Przybylska, 2006, s. 238). Örneğin, *czubek* (uç), *koniec* (son kısım), *koniuszke* (uç kısım), *krawędź* (kenar kısmı), *rąbek* (kenar kısmı) (Przybylska, 2006, s. 238) gibi nesnenin bir bölümüne odaklı iş, oluş, hareket anlamı taşır. *Ciąć* 'kesmek' - *uciąć* '(bütünden) bir parça kesmek', *udziobnąć* 'gagalamak' - *udziobać* 'gagalayarak küçük bir parça koparmak', *gryźć* 'ısırmak' - *ugryźć* 'ısırarak küçük bir parça ayırmak', *pokroić* 'kesmek, doğramak' - *ukroić* 'keserek küçük bir parça ayırmak', *lać* 'akıtmak' - *ulać* 'birazını akıtmak', *zlamać* 'kırmak, bölmek' - *ulamać* 'kırarak bir parçasını ayırmak', *pić* 'içmek' - *upić* 'birazını içmek' örneklerinden hareketle bu fiillerin parçacıl (Leh. *partytywny*) fiil olduğu sonucu ortaya çıkar.

Sonuç

Fiil ön ekleri, Hint-Avrupa dil ailesine ait olan dillerde önemli bir rol oynar. Ad ve ad soylu sözcüklerle birleşerek tümcenin merkezini oluşturan fiille bağlantılı olan biçim birimleridir. Böylece tümce içinde ne tür bir değişikliğin üzerinde etkisi olduğu da açıklanmış olur. Lehçenin de dâhil olduğu Slav dillerinde genel olarak ön eklerin fiil görünüşünün oluşumunda da önemli bir işlevi vardır. Diğer bir deyişle fiil ön eklerinin hem sözcük oluşturma (sözcüksel) hem de görüntüş oluşturma (dil bilgisel) işlevi vardır. Ancak dil bilgisel eklerin anlam üzerinde pek etkisi yoktur. Çoğu ön ekin karakteristik özelliği, gerek konuşma gerekse yazı dilindeki kullanılma sıklığı dikkate alındığında birincil olarak kabul edilebilecek anlamlarının dışında küçük çapta özelleşmiş birkaç ikincil anlama sahip olmalarıdır.

Ön ekli fiiller, ön eksiz fiillere göre çok daha karmaşık bir anlamsal yapıya sahiptir. Çoğu ön ek ve anlamı basit fiillerin sözlük anlamlarıyla birleştirildiğinde, sistematik olarak tanımlanması ve açıklanması zor olan dizimsel boyutta çok sayıda birleşim üretir. Ön ekin eklenmesiyle anlam değişikliğinin yanında sözcük sayısının azalması sonucu yapısal farklılık ortaya çıkar. Ön eke bağlı olarak ad veya sıfat üzerine başka bir çekim ekinin gelmesi de gözlemlenen bir diğer önemli yapısal farklılıktır. Çünkü basit herhangi bir fiile ve aynı fiilin ön ekli biçimine bağlı olan ad dizisindeki çekim eki farklılık gösterebilmektedir.

Kendi kurallarınca ekonomik yapısını geliştirdiği sürece her dilin, en az çaba yasasıyla iç içe olma eğilimi göstermesini doğal bir akışın sonucu olarak yorumlamak gerekir. Lehçe ad, sıfat, belirteç ve her şeyden önemlisi fiillere eklenen, dilin en küçük öğelerinden olan ön ekle anlam değiştirilerek ekonominin çok büyük ölçüde sağlandığı görülür. Konuşucu zaman ve mekâna bağlı kalmaksızın daha hızlı biçimde iletişim kurmayı hedefler, iletişim sürecinde genellikle daha az sözcük kullanarak dinleyiciye daha fazla

bilgi ya da ileti aktarma eğiliminde olur. Söz konusu eğilim, Lehçede ön ekli fiillerin ortaya çıkmasıyla kendini gösterir. Böylece anlatımda kolaylık sağlayan ve sözcük sayısını azaltan ön ekler, en az çaba yasasının bir ürünü olup zamanın ekonomik kullanımında büyük imkân sağlar.

Kaynakça

- Akalın, Ş. H. (2011). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Aksan, D. (1982). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Bąk, P. (1984). *Gramatyka języka polskiego. Zarys popularny*. Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Bojar, B. (2002). *Słownik encyklopedyczny informacji, języków i systemów informacyjno-wyszukiwawczych*. Warszawa: Wydawnictwo SBP.
- Buttler, D. (1970). Związki składniowe czasowników z prefiksem do-. *Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe*. 163-174.
- Drabik, L., Kubiak-Sokół, A., Sobol, E., & Wiśniakowska, L. (2007). *Słownik języka polskiego*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Dubisz, S. (2003). *Uniwersalny słownik języka polskiego* (Cilt III). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Gaznevi, E. (2018). Polonya Dilinde Eylemlerin Önekli Ve Öneksiz Biçimlerinde Anlam İlişkisi. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi.
- Grochowska, A. (1979). Próba opisu reguł łączliwości przedrostka prze- z tematami czasownikowymi. (Cilt V). *Wrocław: Polska Akademia Nauk, Instytut Języka Polskiego, Polonica*, 59-74.
- Grzegorzczak, R. (1979). *Zarys słowotwórstwa polskiego. Słowotwórstwo opisowe*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- İmer, K., Kocaman, A., Özsoy, A. S. (2011). *Dilbilim Sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Karaağaç, G. (2018). *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Kisielew, K. (2000). Funkcje przedrostka do- w derywatach czasownikowych. *Prace Językoznawcze, Zeszyt II, Olsztyn, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko – Mazurskiego*, 59-62.
- Kudra, B. (1993). *Wpływ przedrostków na łączliwość składniową czasowników ruchu*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Lipińska, E., & Dąmbaska, E. G., (2006). *Kiedyś wrócisz tu I... .* Kraków: Universitas.
- Martinet, A. (1998). *İşlevsel Genel Dilbilim, (Çeviren: Berke Vardar)*. İstanbul: Multilingual.
- Piwoń, J. (2003). Funkcje prefiksu po- we współczesnym języku polskim. *Olsztyn, Prace Językoznawcze, Zeszyt V*, 141-157.
- Przybylska, R. (2006). *Schematy wyobrazeniowe a semantyka polskich prefiksów czasownikowych do-, od-, prze-, roz-, u*. Kraków: Universitas.
- Przybylska, R. (2011) Struktura schematyczno-wyobrazeniowa prefiksu czasownikowego roz-. (Cilt XXI). Kraków: Polonica, 269-286.
- Pyzik, J. (2006). *Przygoda z gramatyką*. Kraków: Katedra języka polskiego jako obcego uniwersytetu jagiellońskiego.
- Sękowska, E. (1986). Funkcje semantyczno-słowotwórcze przedrostka pod- we współczesnej polszczyźnie. *Wrocław: Studia Językoznawcze, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk*, 101-140.
- Szymczak, M. (1988). *Słownik języka polskiego* (Cilt II). Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe.
- Śmiech, W. (1986). *Derywacja prefiksalna czasowników polskich*. Łódź: Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.

- Termińska, K. (2001). Słowotwórstwo - z porządku w chaos i z powrotem. Czasowniki odczasownikowe (Cilt XXI). Kraków: Polonica, Polska Akademia Nauk, Instytut Języka Polskiego, 287-302.
- Wieczorek, H. (1978). Uwagi o konstrukcjach składniowych czasowników przedrostkowych. *Folia Polonica, Językoznawstwo, Seria 1, Nr. 38, Uniwersytet Łódzki*, 97-107.
- Wierzbicka-Piotrowska, E. (2020). Wpływ prefiksacji na walencję polskich czasowników. *Warszawa: Instytut Języka Polskiego Uniwersytet Warszawski, Nr. 75/1*, 479-500.
- Wiśnicki, M. (2009). Derywacja prefiksalna wymienna w czasownikach polskich (w świetle danych gniazdowych). *Kraków: LingVaria Półrocznik Wydziału Polonistyki Uniwersytetu Jagiellońskiego, Nr. 1 (7), Rok IV*, 139-150.
- Witkowska-Gutkowska, M. (1978). O funkcji przedrostka przy- w czasownikowych formacjach typu przykroić i przysiwieć. *Łódź: Acta Universitas Lodzianis, Seria I, Nr. 38*, 109-121.